

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

AARBOG FOR 1929

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
(Osvald Terkelsen)
1929

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

AARBOG FOR 1929

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
(Osvald Terkelsen)
1929

ET STORGODS' HISTORIE

AF KNUD FABRICIUS

HORNS HERREDS nordlige Del er et gammelt Skovland, og selv om de sydlige Sogne er tidligt opdyrkede, staar Herredet i det 13. Aarh. med et lavt Plovtalet og lav Afgift til Staten (20 Mrk. [Sølv] og 249 Plove) i Sammenligning med de fleste andre sjællandske Herreder. Som Kongelev nævnes Skibby med Hornsved, en Skov, hvoraf vi sikkert finder den sidste Rest i Jægerspris' Skove, men som paa Grund af de gamle Bynavne straks her syd for (Draaby, Gerlev, Landerslev) heller ikke kan have strakt sig meget længere ned i Herredet. I Skibby, Herredets Hovedlandsby, laa sikkert Kongsgaarden, og her besad Kongen til langt ned i den nyere Tid flere Bøndergaarde end i noget andet Sogn, hvilket viser, at det altsaa stadig var Kongelev. En Tid i Middelalderen var Byen oven i Købet Købstad, ganske vist en af de allermindste paa Sjælland.

Gaar vi til Middelalderens Slutning, ser vi pludseligt det statslige Centrum forrykket, det er nu Abrahamstrup, det nuværende Jægerspris. Navnet viser, at det oprindeligt er et lille Skovtorp, en sent opstaaet Udflugterby. Naar er det blevet kongeligt Slot?

Kun en eneste Gang i vor Højmiddelalder nævnes Abrahamstrup i Historien, da *Dronning Ingeborg*, Erik Menveds Gemalinde, 1318 skal være kørt herfra til Holbæk, den ulykkelige Rejse, paa hvilken hun tabte sit spæde Barn ud af Vognen og derved gjorde vor sletteste Konge, Christoffer II, til den uundgaaelige Tronarving.

Vor eneste Middelalderskilde, Franciskanermunken *Peder Olsen* i Roskilde, siger, at han har fundet skrevet „in quodam libro vetusto“ (i en gammel Bog), at det var deres 8de Søn, 16 Uger gammel, som brækkede Halsen, da Vognen væltede. Skønt han ikke taler om, at Dronningen var til Stede, lader han dog den vrede Kong Erik til Straf indespærre hende i Klareklostret i Roskilde. Straks begiver Biskop Oluv sig derhen og tilbyder at skaffe hende ud, men Dronningen svarer, at da hun dog skal dø samme Aar, foretrækker hun at blive der og forberede sig til Døden, hvortil Stedet er det bedst mulige. Under den videre Samtale mellem Dronningen og Bispen erklærer Ingeborg, at ikke blot hun, men ogsaa Kongen og han, Biskop Oluv, skal dø i dette Aar. Alligevel bevæger Oluv Kong Erik til at lade hende løs, men Spaadommen gaar i Opfyldelse for alle tres Vedkommende. „Denne Dronning var en særlig Elsker, Fremmer, Velgører og Beskytter af Franciskanermunkene,“ slutter Peder Olsen sin Beretning, og naar vi erindrer, at Klaresøstrene var de kvindelige Medlemmer af Franciskanerordenen, behøver vi ikke at spørge om, hvorfra han har sin „gamle Bog“. Det er en almindelig Munkelegende af sen Oprindelse og uden historisk Værdi, vi staar over for.

Da vor Historiker *Hvitfeld* et Par Menneskealdre senere stod over for Peder Olsens Beretning, omformede han den i den Skikkelse, hvori den endnu lever uigendrevet i vor Historie. Fra *Ærkebiskop Niels'* († 1379) *Ærkebispekrønike*¹ vidste han, at Erik og Ingeborg havde ikke 8, men 14 Sønner, og foretog en dertil svarende Rettelse. Andetsteds fandt han, at Biskop Oluv først døde d. 10. Marts 1320, og lod ham derfor udgaa af Dronningens Spaadom, der kun kom til at gælde hende selv og Kongen. For at skaffe logisk Forbindelse mellem Barnets Død⁷ og Dronningens Indtræden i Klostret (hvad der jo savnes hos Peder Olsen) fortæller han saa, at Dronningen var med paa Vognen, da den lille faldt af; men da han paa den anden Side vidste, at man ikke kunde tvinge nogen i Kloster, lader han vel

¹ Her tilskrives Kongeparrets Familiesorger forøvrigt Himlens Hævn over Jens Grands Fængsling og anden Vold, som Kongen havde øvet mod Guds Kirke.

Kongen blive vred, men det er Dronningen selv, der af Anger „sætte sig self en Penitentz derfor“ og gaar i Klostret. Dette er en „Bessermachen“, der ikke hjælper paa Sandheden i Fortællingen. Som Kuriosum skal endnu tilføjes, at den eneste samtidige, men udenlandske Kilde, der omtaler Episoden, *den lybske Aarvog til 1324*, siger, at Erik Menved lod hende indespærre — men ikke i et Kloster, — fordi han af politiske Grunde nærede Mistanke til hende. Hun skulde nemlig have lagt Sympati for Dagen over for sine ynkeligt myrdede Brødre, de svenske Hertuger, der var Erik Menveds politiske Modstandere. Her er altsaa ingen Forbindelse med det yngste Barns Død. Iøvrigt siger Suhm: „Maaske at begge Aarsager løber sammen“ — et karakteristisk Eksempel paa den ældre Historieskrivnings Lyst til at „forsoner“ indbyrdes stridende Kilder.

Men tilbage til Abrahamstrup! Den eneste literære Kilde, som omtalte dets Eksistens før Valdemar Atterdags Tid, er altsaa værdiløs, men er det af andre Grunde rimeligt, at der før 1340 har eksisteret et kongeligt Slot i den nordlige Ende af Horns Herred? Det ses let, at et administrativt Centrum som Skibby midt paa Halvøen var langt naturligere. Det maa være Hornsveden, som har draget Kongens Opholdssted til en Udkant af Halvøen; nogen strategisk Beliggenhed som Rigsfæstning har Abrahamstrup nemlig heller ikke. (Jfr. som Modsætninger i Jylland: Riberhus og Koldinghus, Bygholm, Skanderborg og Lundenæs ved Overgangssteder over Aerne; paa Sjælland: Vordingborg, Københavns Slot, Flynderborg, Kalundborg o. a. ved Havnestæderne.) Nogen politisk betydningsfuld Beliggenhed har Abrahamstrup altsaa ikke. Det maa være opstaaet som et *Jagtslot*, ligesom t. Eks. Gurre. Men saadanne Jagtslotte fandtes formentlig ikke i det 13. Aarh., da Kongerne kun havde deres Jagthuse. Saadanne havde Valdemar Sejr bl. a. paa Øerne Aarø, Endelave, Hjarnø, Alrø, Tunø, Samsø, Læsø, Anholt, Mors, Ourø, Eskilsø, Agersø, Omø, Fejø, Fæmø, Bogø, Amager, Hven, Fanø, Manø, Rømmø, Sild, Amrum, Ejdersted og Helgoland. Om Bygningen i Grønbæk Sogn (Lysgaard Herred) virkelig var „Erik Glippings Jagthus“, maa staa hen; befæstet var den i hvert Fald ikke. Men paa Valdemar Atterdags

Tid møder vi Jagtslotte. Og 1360 nævnes første Gang i et Diplom Abrahamstrup som Kongens Opholdssted, ligesom man ser Valdemar Atterdag beskæftiget med at erhverve Gods i Egnen¹.

Om det allerede da var en virkelig Borg, ved vi ikke; først 1382 bruges derom Ordet „castrum“. Snarere maa man vel tænke sig, at Kongens Anlæg svarede til det, han opførte hinsides Fjorden paa Halsnæs, hvor han „lod bygge anselige Huse, nemlig en Bad-Stue (stupam), en Stald, et Kapel og en domum caninam (Hundestald?), alt-saa en Række indbyrdes usammenhængende Bygninger. Først paa Margretes Tid har vi da haft en gravomgærdet Borg.

Der er det mærkelige ved Abrahamstrup og dets Efterfølger, Jægerspris, at der her aldrig er foregaaet Begivenheder af almindelig Interesse. Abrahamstrup har for saa vidt ingen Historie. Kun en Gang skal der være foregaaet et rystende Drama herude, nemlig da Christiørn II lod en oprørske tysk Oberst *v. Heiderstorff* snigmyrde her. Men allerede Allen har (heldigvis) henvist denne Historie til den ondskefulde Sladders Verden, hvor den hører hjemme. Tilbage staar da kun Fortællingen om den galante Kong Hans' Kærlighedshandel med Lensmand Torben Billes smukke Frue *Edel Jernskæg*, hende, der

„kunde vel skæmte med sine Ord
og Tærning kaste over Tavelbord“,

hvis da Historien herom har noget paa sig. Selv i bekræftende Fald har deres Samvær vel snarest fundet Sted i København eller paa Ægtemandens store Forlening Vordingborg, og der er ingen Grund til at opfatte Abrahamstrup som en „*parc des cerfs*“ for galante Eventyr.

Men har Abrahamstrup ingen Rolle spillet i dansk politisk Historie, har det til Gengæld en sjældent oplyst Godshistorie at pege paa. Her har vi et næsten enestaaende Eksempel paa, at vi kan følge et Krongods' Udvikling gennem 500 Aar.

¹ At Sejladsen til Skibby efterhaanden blev umulig, har maaske medvirket til Centrums Flytning, thi Horns Herreds Søhandel var i de følgende Aarhundreder af Betydning.

Til Abrahamstrup laa fra Margretes Tid ikke blot Kongelevet, 3: Kronens Bøndergods i Horns Herred, men overhovedet hele Herredet som administrativt Omraade, som Len. Allerede Dronning Margrete begyndte, som den Godssamlerske hun var, at tilkøbe sig Bøndergaarde i de nærmeste Sogne Draaby og Gerlev og fulgte saaledes i sin Faders Spor, men de efterfølgende Konger i Slutningen af Middelalderen synes ikke at have bevaret Sansen herfor. Borgen, Godset og Lenet var som oftest bortforleuede, undertiden som Pant for Laan til Kongen. Til andre Tider havde Dronningerne (Dorothea og Elisabet) det i Besiddelse, og om Slottets Befæstning vidner, at Fogeden havde Titel af „Høvedsmand“. Kong Christiern II's faste Haand mærkes ogsaa her, som ellers i Lensstyrelsen, og en borgerlig Foged styrede i hans Tid Lenet. Men endnu laa Bøndergodset spredt over hele Herredet, oven i Købet med det meste i Skibby, altsaa det gamle Kongelev. At der ikke kunde være Tale om noget virkeligt Hovarbejde paa Gaardens Jord herfra, er indlysende. Men om der i det hele i Middelalderen har ligget noget synderlig Agerjord, et egentligt Gods til Abrahamstrup, maa staa som tvivlsomt; i det ældste Dokument tales kun om „castrum cum suis exactionibus“ (Borgen med dens Indkomster, altsaa af Lenet), og heller ikke i den følgende Tid hører vi om Avl ved Gaarden. Skoven var aabenbart Hovedsagen. [Først 1523 tales om „Tjenere“ (vel = Hovbønder) paa Abrahamstrup.]

Reformationen bragte en væsentlig Ændring i Abrahamstrups Godshistorie, nemlig da Frederik II ved Hjælp af det erhvervede Kirkegods optog en Mageskiftepolitik, der havde til Formaal at skabe store Godser. Mens der 1559 til Abrahamstrup kun hørte 14 Gaarde i de to nærmeste Sogne Draaby og Gerlev og 81 Gaarde længere borte, deriblandt 23 i Skibby (altsaa Kongelevet) og 43 paa Ourø, bortbyttedes 1561 alle Gaardene i Skibby, og nærmere liggende erhvervedes. Christian IV fortsatte 1606 denne Udvikling ved at skille sig af med hele Ejendommen paa Ourø, ligeledes mod andre Gaarde i de nærmest liggende Sogne. Resultatet var, at i 1624 af 129 Gaarde de 75 laa i Draaby og Gerlev Sogne og kun 16 over 10 km fra Abra-

hamstrup. Grunden var hermed lagt for Storgodsdrift ved Dagsværk (Hoveri) af Bønderne.

Den anden Periode i Abrahamstrups Gaard- og Godshistorie gaar fra Reformationen til Enevælden, nøjere bestemt til 1670'erne. I Modsætning til den første „Jagtslotsperiode“ vil jeg betegne den som „*Staldgaardstiden*“. Agerbruget spillede endnu en underordnet Rolle, 1602 opgives Hovedgaardstaksten til kun 111 Tdr. Htk., et ringe Tal, naar de til Godset hørende Bøndergaarde i Gennemsnit var fra 7 til 12 Tdr. Htk. (den ringeste Jord forøvrigt i Gaardens Nærhed, i Draaby og Gerlev Sogne); 1654 siges det endog, at Forpagteren Christoffer Bollesen aarlig kun saar 13¹/₂ Pd. Rug, vistnok lig 81 Tdr. Rug, altsaa en endnu ringere Mængde. Undersøger man Fortegnelserne over Folkeholdet, finder man derimellem ingen Avlskarle, men 1604 nævnes Ladegaardsfogeden, Skriveren, Buddrengen, to Vogn-drenge, to Røgttere, to Folddrenge, en Mejerske og to Piger. Først 1623 nævnes Tærskere og Husmænd. Gaardens Avl og Høst drev-
 ves ved Bønderne, men Hoveriet kan ikke have været synderlig trykkende. Abrahamstrup var først og fremmest en Studegaard, 1634 nævnes i Øksnestaldene 284 Jern-„b[]indzler“, formodentlig Tøjr til Øksnene, og der holdes i denne Tid en Røgter pr. 50 Øksne. Desuden tillægges man Kvæg, Faar, Svin og Gæs; der er en Mælkestue, hvor der laves Ost, et Slagteri og et Salteri, ligesom der findes en Have, hvortil Christian IV indforskriver unge Træer søværts fra Hol-
 land. Vævning og Skomageri drives ogsaa paa Gaarden. Ved Siden heraf har Skoven Betydning; der udføres herfra meget Tømmer og Brænde (fra en af Christian IV anlagt Bro ved Kulhus); der brændes Kul, og i Christian IV.s senere Aar hører vi om Stutteri i Hesselskov og om Fiskeparker, om en særlig Skovrider og en Fuglefænger (der baade har Fasaner og Kaniner under sig).

Abrahamstrups Historie i den saakaldte Adelsvældetid er forøvrigt lidet interessant; vi ved, at Christian III og Frederik II har opholdt sig her et Par Gange, men fra Christian IV.s Tiltræden af Regeringen til hans Død var Lenet slaaet sammen med Frederiks-
 borg Len, og fra 1634 til Enevælden var Gaarden og Godset bort-

forpagtet, saa at Kongen sjældent eller aldrig har opholdt sig der. Intet Under, at Bygningerne forfaldt, det gjaldt baade den gamle Fløj og det af Lensmand Oluv Bille (1588—96) opførte nye grundmurede Hus. Af Inventarerne over, hvad der fandtes i „K. Mts. Kammer“, „Sengekamret“, „Dronningens Kammer“, „Hertugindeens Kammer“ o. s. v., faar man et saa pauvert Indtryk, at der her næppe kan have været ventet kongeligt Besøg; her findes nemlig kun Skiver, Bænke, Sengesteder og røde Bænkedyner. En Undtagelse danner nogle „Bagstole“ navnlig i Dronningens Kammer og Fruerstuen; herved forstaaes ikke, som man muligt vilde tro, Natstole, men Stole med Ryg.

Med Enevælden oprandt en ny Tid for Abrahamstrup, navnlig da Christian V var kommet paa Tronen. 1673 købte en af den ny Tids Mænd, Overjægermester *Vincens Joakim Hahn*, en Skikkelse med noget af det samme kosmopolitiske verdensmandsmæssige Præg over sig som Frederik Ahlefeld, U. F. Gyldenløve og — for den Sags Skyld ogsaa — Griffenfeld, Abrahamstrup Gaard for 6000 Rdlr., hvortil Kongen som Gave lagde Skovene, hvorpaa Hahn tilbyttede sig det til Gaarden hørende Bøndergods mod Erstatning andetsteds og fik Birkeret. Hermed begynder den tredje Periode i Abrahamstrups Godshistorie, der varer langt ud over Hahns kortvarige Herredømme (han solgte det igen til Kongen 1679), vel til Midten af det 18. Aarh., den Tid, hvor Jægermesteren omdøber det til „Jægerspris“. I Modsætning til „Jagtslotstiden“ og „Mejeribrugstiden“ eller „Staldgaardstiden“ kunde man maaske betegne den som „Ladegaardstiden“. Efter nordtysk Mønster lagde Hahn Vægt paa et Storblandbrug ved vældige Herregaardsmarker; af disse fandtes der otte Vange samt fire nye à 40 Tdr. Land med en aarlig Udsæd af 250 Tdr. (1654 var det jo kun 81). Et kraftigt Hoveri maatte være nødvendigt for disses Drift, og det er ikke noget Under, at Kongens Yndling fik Ry som en streng Herre mod Bønderne. Bønderne maatte desuden køre Sæden og Mejeriprodukterne til København eller en Distance af fire Mil. Men derfor blev Mejeribruget ingenlunde forsumt, der holdtes samtidig 150 Køer, og i en nyopført Bygning op-

fodredes 100 Stude. En „Hollænder“ stod i Spidsen for Mejeriet. Alligevel ser man tydeligt, at Hovedvægten ikke længer laa paa dette Punkt. At en ny Kæmpelade blev nødvendig, kan man forstaa, men hertil kom paa „alamodisk“ Vis igen et Stutteri, ny Urte- og Lysthave ved Siden af den gamle, Fiskedamme o. s. v. At Hahns Styrelse betegner et Fremskridt og en nødvendig Omlægning af Driften, er der næppe Tvivl om, og han peger selv paa, at han havde ladet stensætte Borggraven, rydde Agerland i Skoven, grave Grøfter etc. Men naar han efter seks Aars Forløb solgte Gaard og Skov, som han havde betalt med 6000 Rdlr., tilbage til Kongen for 28000 Rdlr. + Godset Seekamp i Sydslesvig, var det alligevel gode Renter af Kapitalen og god Betaling for Arbejdet. Hoveriet maa være gaaet meget frem i denne Tid. Populær blev han ikke, og Satiredigteren Jacob Worm skrev i sit Digt „Abrahams Syn“:

„Hør paa det Hane-Gal, al Verden han forfører,
 For Kongen gal han saa, at han ej Sandhed hører,
 Den tyske Kykleky han klukker efter Guld,
 Hans pengegraadig Næb Gud stoppe selv med Muld.“

Fra 1679 blev Jægerspris stadig i Kongefamiliens Eje, enten benyttet som Sekundogenitur til yngre Brødre som Prins Carl og Arveprins Frederik (1773—97) eller — hyppigere — til Bolig for en Kronprins, naar han indtraadte i Ægtstanden. Navnlig Frederik V indførte visse Reformer, f. Eks. Oprettelse af Planteskoler og Fasaneri, og Arveprinsen ledede Bønderne til Dyrkning af Hør og til Husflid, Væven og Spinden. Ogsaa et Schæferi oprettedes¹. Nogen gennemgribende Forandring i Godsets Karakter: Et Storlandbrug drevet ved hoveripligtige Fæstere, medførte dette dog ikke. Gerlev og Øvre Draaby udskiftedes ganske vist 1784—85, men Hoveripligten bestod ligefuldt, og dette Forhold vedvarede efter Arveprinsens Salg af Ejendommen til Kronen 1797. Først 1801 ophævedes Hoveriet, Nedre Draaby udskiftedes, og Markerne bortforpagtedes. 1807—20

¹ Om de Bygningsarbejder, som Christian VI (Forbindelsesfløjen) og Frederik V (Forlængelsen af ældste Fløjs Vestende og de to Taarne) gennemførte, skal her ikke tales.

var der stort Schæferi paa Gaarden, i 1828 indrettedes paany Fasaneri. Med Christian VIII.s Tronbestigelse blev Interessen for Jægerspris større, om ham minder endnu Afbyggergaarden Christiansminde; først 1846 indførtes dog Arvefæste. Endelig blev 1854 Gaardmændene Selvejere, og Frederik VII købte Jægerspris som Privatjendom. Gennem ham og Grevinde Danner kom det endelig 1873 til en *Stiftelse*, „Kong Frederik VII.s Stiftelse for hjælpeløse og forladte Pigebørn, især af Almuen“. Det omfatter nu 190 Tdr. Htk. og 97 Tdr. fuld Skovskyldshkt.

Et Gods' Udvikling, hvis Historie paa en næsten enestaaende Maade kan belyses, er afsluttet. Meget vilde dets Stiftere, Kongerne og Vincens Hahn, undre sig, hvis de kunde se, i hvor høj Grad de Formaal, som dette Gods skulde tjene, er bleven ændrede i Tidernes Løb. Men naar vi glæder os over, at dette er Tilfældet, maa vi samtidig ikke glemme, at den Vej, de gik, nemlig Storgodsets Skabelse, ikke blot var i Pagt med Tidsaanden som den driftsteknisk set bedste, men at den ogsaa har staaet sin Prøve gennem Aarhundrederne. Derfor er der Grund til ogsaa at mindes disse Mænd med Velvilje, naar vi tænker paa Kong Frederik VII's og Grevinde Danners Stiftelse paa Jægerspris.

HELLEBÆK I ÆLDRE TIDER

AF VICTOR THALBITZER

NAVNET Hellebæk kan udlægges paa forskellig Maade, men den Betydning, der har mest Sandsynlighed for sig, er vistnok „den hellige Bæk“. Navnet maa, hvis man gaar ud fra denne Oprindelse, stamme fra en Tid, der ligger inden Kristendommens Indførelse, og Stedet har da allerede dengang været kendt, selv om det ikke har været bebygget eller beboet. Omtale af eller Minder om en saadan tidlig Bebyggelse har det ikke været muligt at finde. En af de vigtigste Kilder til Nordsjællands Topografi og ældste Historie er Esrom Klosters Brevbog, men medens en stor Del endnu eksisterende Stednavne i Nordsjælland findes omtalte heri, saasom Tikøb, Hornbæk, Villingerød, Bistrup, Bøtterup, Sande, Riisby, Borsholm (Birgersholm), Gurre, Horneby og Havreholm, findes Hellebæk ikke nævnt. Heraf kan ganske vist kun slutes, at Stedet ikke har tilhørt Klosteret; men heller ikke andetsteds findes Hellebæk omtalt. Saaledes nævnes det ikke i en Skatteansættelse over Bønderne i Tikøb Sogn, der stammer fra Christian II.s Tid. Her nævnes saavel Saunte (Saffwinthe, 2 Gaarde), Skibstrup (3 Gaarde) og Apperup (2 Gaarde), men derefter følger 2 Stednavne, Hemmingstrup og Henelulth, der efter Rækkefølgen ganske vist kunde være Landsbyer beliggende omtrent ved Hellebæk — den næste i Rækken er Teglstrup — men disse Navne ses ikke at have nogen Tilknytning til Hellebæk, og hvor de har ligget, kan ikke oplyses. Det store Skov-

distrikt, der strakte sig fra Helsingør nordpaa og vestpaa til Hornbæk og Esrom Sø, kaldtes Ørwith og var ifølge Kong Valdemars Jordebog Konungelef, Kronens Eje, og her har Hellebækken flydt uforstyrret fra Skovsøerne ud i Sundet. Man maa nøjes med den Antagelse, at der ikke har været nogen Bebyggelse af Betydning udover muligvis en Gaard og nogle Fiskerhuse ved Hellebæk (eller Aalsgaard) før Frederik II.s Tid, og at man først da har faaet Blik for de Muligheder, Eggen frembød til Erhvervsvirksomhed. Ved Reformationens Indførelse hjemfaldt Klostergodset til Kronen. Esrom Klosters store Besiddelser, der strakte sig over hele Nordsjælland og iøvrigt ogsaa omfattede Ejendomme i Skaane og Halland, tilfaldt saaledes helt og holdent Kongen og skaffede denne foruden en værdifuld Tilvækst i de Besiddelser, Kronen allerede havde, en Tilførsel af Arbejdskraft, idet Bøndernes Arbejdsydelse til Klosteret overførtes til Kronen. Klosterets Ophævelse skete dog paa en lempeelig Maade, idet Besiddelsen først blev inddragen, efterhaanden som Beboerne i Klosteret uddøde, og Esrom Kloster, der var et Cistercienserkloster, beholdt sin Abbed indtil videre. Endnu i Aaret 1559 var der 1 Abbed og 11 Munke tilbage, og først i dette Aar forlod disse sidste Beboere Esrom Kloster og blev af Frederik II flyttede til Sorø, hvorefter Kongen benyttede Klosteret til Jagtslot.

De store Midler, Kongen fik til Raadighed gennem Overtagelsen af Kirke- og Klostergoods, forøgedes yderligere, efter at Peder Oxen i 1566 var vendt tilbage til Danmark og havde overtaget Styrelsen af Landets Finanser. I 1567 forhøjede han nemlig Øresundstolden ved at indføre en Told ogsaa paa Skibenes Last, hvilken Forhøjelse medførte, at Tolden i et Aar steg fra 39,000 til ca. 96,000 Daler (1 Daler = $4\frac{1}{4}$ Krone).

Christian III havde ved sin Død i 1559 efterladt Statskassen i en forholdsvis gunstig Forfatning. Ganske vist medførte Syvaarskrigen 1563—70 store Udgifter; den kostede Landet ialt $4\frac{1}{2}$ Mill. Daler, men disse blev væsentlig tilvejebragte ved Hjælp af ekstraordinære Skatter, og faa Aar efter Krigens Afslutning stod paany betydelige Midler til Frederik II.s Raadighed. Frederik II var ikke den Mand,

1. ODINSHØJ
Litografi efter Maleri af Fr. Rohde.

der lod Pengene ligge uvirksomme i Statskassen. Han havde Renæssancens Pragtlyst og et kraftigt Initiativ, og da der efter Krigen var rigeligt med ledig Arbejdskraft, blev Resultatet en oplomstrende Byggevirksomhed. Først og fremmest skulde den stadig voksende Indtægtskilde, Øresundstolden, beskyttes. Det gamle Krogen havde vist sig utilstrækkelig dertil, og i Stedet lod Frederik II nu opføre det større og stærkere Kronborg. Hans v. Paaske og senere Anton v. Obergren ledede Opførelsen, der begyndte i 1575 og var afsluttet i 1584. Det havde da kostet 200,000 Daler, der væsentlig var afholdt af Øresundstolden.

For at Fæstningen kunde virke efter sit Formaal, var det nødvendigt at have Depoter og Reparationsværksteder, ligesom den Tilvækst i Byens Befolkning, de store Arbejder medførte, og Garnisonen dannede Grundlag for, at forskellige industrielle Virksomheder paabegyndtes. Dette gav Anledning til, at en Mængde dygtige Haandværkere, Bygmestre og Ingeniører tog Ophold i Helsingør, nogle var indkaldte af Frederik II fra Tyskland og Nederlandene, andre synes frivilligt at have søgt herop for at udnytte Chancerne og maa-ske ogsaa for at undgaa Religionsforfølgelserne under Hertugen af Alba, der netop huserede i disse Aar. Endel af disse Fremmede tog fast Bopæl i Helsingør og fik Beskæftigelse ved den Industri, som udviklede sig omkring Kronborg i Helsingør og Oplandet. Et Led i denne Industri blev i de følgende 300 Aar Fabrikvirksomheden i Hellebæk.

For en industriel Virksomhed under de daværende Forhold fandtes der her gunstige Betingelser, idet der baade var Brændselsmateriale og Vandkraft. Skovene strakte sig dengang omtrent fra Helsingørs Udkanter langt ind i Nordsjælland og bestod væsentligst af Bøg og Eg. Vandkraften var ganske vist ikke særlig rigelig, men det var dog det eneste Sted i Helsingørs umiddelbare Omegn, hvor den fandtes, og ved Forbindelsesgrave fra Søerne nærmest Stranden til Søerne og Dammene længere inde i Skoven var der Mulighed for at udvide den; Grøften mellem Sorte Sø og Klare Sø i Teglstrup Hegn stammer fra 1577, hvor den blev gravet paa Frederik II.s Be-

faling; det samme gælder det Løb, der fører fra Skaaningedammen til Mølledammen, og som endnu findes, omend Skaaningedammen nu har et andet Afløb. I Sundtoldsregnskaberne for 1576 omtales nemlig et Arbejde, der bestod i „at udrydde den Mose, der er paa højre Side af Hellebæks Gaard og slaa tvende Dæmninger for samme Vandløb at drifve den Strøm, som plejer at løbe ned i Stranden, ind udi Mølledammen og gøre en Grav derhos“.

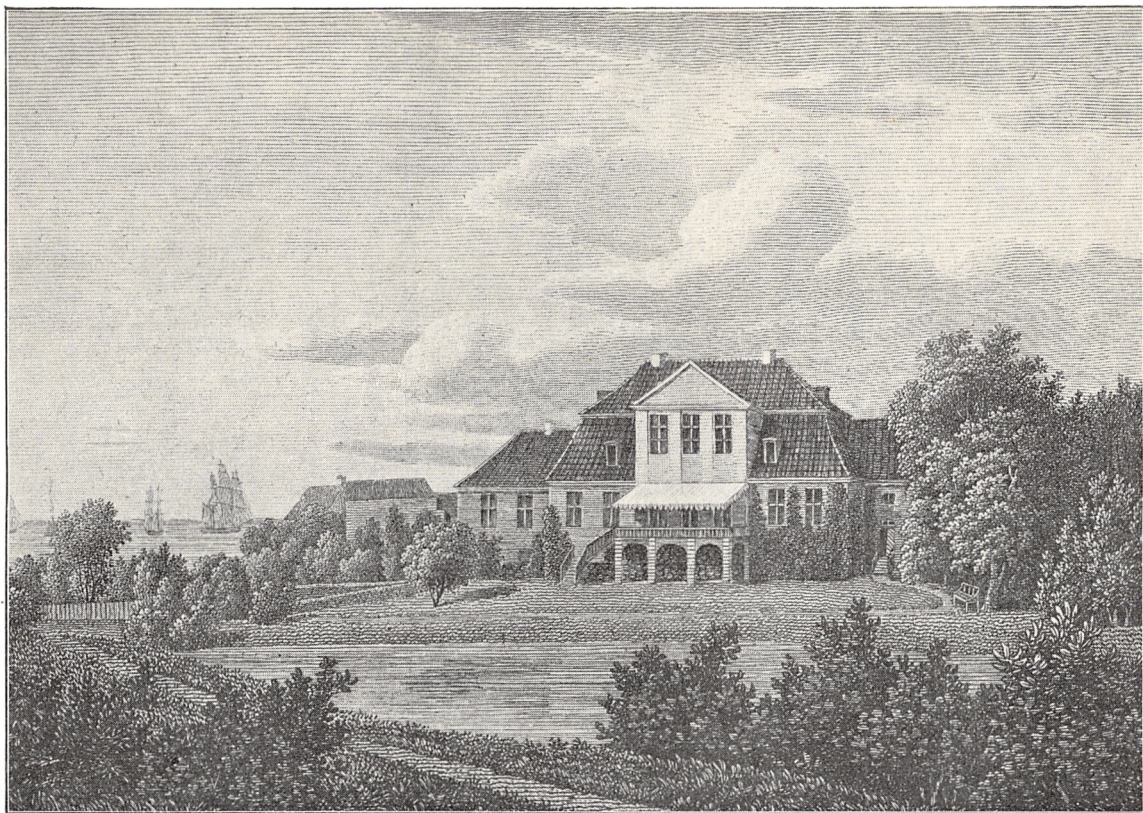
Der fandtes altsaa i 1576 en Gaard ved Hellebæk. Samme Aar er imidlertid den først kendte Mølle opført. Det ses af Øresundstoldregnskaberne, at baade Snedkere, Tømrere, Smede og andre Haandværkere i nævnte Aar har arbejdet paa Hellebæks Mølle, og at hans kong. Majestæt er kommen overens med Jakob v. Mansfræds om forskellige Jordarbejder og Rydning af en Sandbanke samt Anlæg af Vej over „Beckfloden“, som Bækken lidt pretentiøst benævnes.

Af en Befaling af 9. Decbr. 1585 til Gert Rantzow, Embedsmand paa Kronborg, fremgaar, at Kongen i dette Aar har nedsat Matz v. Brunsvigs Afgift 4 Læster, 3 Pd. Rug aarlig af de to Møller ved Hellebæk, som han har i Værge, med $\frac{1}{2}$ Læst Rug. Der var altsaa paa det Tidspunkt to Møller ved Hellebæk. Af den i 1576 opførte Mølle har vi en Beskrivelse i en Inventariefortegnelse fra 1684, der er affattet bl. a. af Hans Rostgaard, den kendte Ridefoged og senere Amtsforvalter for Kronborg Len, Ejeren af Krogerup. „Huset selv“ — siges der — „er grundmuret med Jernankere belagt og med Tagsten overlagt, som udi den højlovede Konning Frederik II.s Tid til en Melmølle er bleven opbyggt, men nu udi Aar 1681 efter kgl. Befaling ganske af nye — hvor den var forfalden — repareret og inventeret til et Jernverk og for den Skyld østen til det gamle Hus en ny Bygning er tilsat og er den østre Gavl af fornævnte nye Bygning, som vender ud mod Vandgangen, opsat af savskaarne Egetømmer, baseret paa en Fod af graa Kampesten og beklæd med Fyrebædder.“ Det nævnes derhos, at der paa Taget fandtes „8 Kobberfløje og Knapper med Jernstenger, hvorudi staar Friederich II.s Navn och Krone“, og desuden, at der i Møllen fandtes to udhugne Stene med Aarstallet 1576 og Frederik II.s Navn og Krone.

Denne ældste Hellebæks Mølle eller, som den ogsaa benævnes, Kongens Mølle maa herefter antages at være opført i 1576 og har altsaa været en Melmølle, dreven ved Vandkraften fra Mølledammen. Dens Bygninger har, som det fremgaar af foranstaaende, overlevet Svenskernes ødelæggende Besættelse af Nordsjælland i 1659—60 og aabenbart været baade solide og anselige. Det synes nærliggende at antage, at Møllen er opført af Hensyn til Forsyningen af Hoffet og Garnisonen paa Kronborg og paa Foranledning af Kongen. Møllens Beliggenhed maa have været mellem Mølledammen og Stranden, men Rester af denne Møllebygning kan ikke efterspores.

De her nævnte to Møller skulde imidlertid kun blive det første af en Række Anlæg. Kronborg Fæstning og den dertil hørende Garnison havde i høj Grad Trang til et Reparationsværksted i større Stil og Værksteder, hvor Hærens og Kronens tekniske Behov kunde tilfredsstilles, bl. a. til Støbning og Forarbejdning af Metaller, og det laa nær at lægge disse Værksteder ved Hellebæk, hvor Vandkraften ikke var udnyttet alene ved fornævnte Møller, hvor der var Brændsel nok, og hvor Afstanden til Helsingør ikke var større, end at Transporten kunde ske uden stor Bekostning, tilmed da Helsingør passeredes af en Mængde Skibe, ladede med Metaller og andre Raastoffer, deriblandt Kul, og Helsingør bl. a. paa Grund af Sundtoldens Opkrævning var benyttet som en Indførselshavn — ganske vist uden at have nogen Havn i Nutids Forstand — af Betydning.

I Øresundstoldregnskabet for 1598 er opført, „hvad der er købt och endydermere hvad er bekosted paa den nye Hammermølle ved Hellebeck udi det Aar 1598“. Man kan af Regnskabet se, at der er betalt Arbejds løn til Murmester, Kalkslager, Pligtfolk, Tømmermænd, og Savskærere. Ligeledes har Graver Valentin Spangenberg haft store Arbejder ved Hellebæk i dette Aar, aabenbart en videre Fortsættelse af de Arbejder, han ogsaa ses at have udført derude i 1576 og 1577. Han har øjensynlig været en af Tidens store Entreprenører, stærkt benyttet af Kongen. Saaledes var det ogsaa ham, der senere i Aaret 1600 fik i Entreprise at udgrave Aaen fra Arresø nordpaa over Kasse-mose, hvilken Aa var tilsandet.

2. HELLEBÆK HOVEDGAARD
Efter gammelt Stik.

Ogsaa Smede har været engageret dette Aar, deriblandt Kleinsmeden Gothard Rande, der paa egen Bekostning, dog af Kongens Jærn og Kul, har udført forskellige Arbejder. Han blev samme Aar ansat som Smed paa Møllen. Desuden er der betalt forskellige Skippere for at have transporteret Materialier, bl. a. Tagsten. Omkostningerne for 1598 er opgjort til ialt 1472 Daler.

I det følgende Aar er disse Arbejder fortsatte, og der er udbetalt ialt ca. 1300 Daler; ogsaa i dette Aar har Gothard Rande arbejdet paa Møllen. Den ledende Stilling som Mester paa Hammermøllen var vistnok tiltænkt ham, men allerede i Aaret 1600 nævnes Jonas Hammersmed som Mestersvend, og Hammermøllen er næppe taget i Brug før dette Aar. De Regnskaber, der førtes for Hammermøllen, begynder nemlig først med Aar 1600.

I 1601 begyndte Poul Smelter at forarbejde Jærn af den Erts, der var fundet andetsteds i Kronborg Len. Det kan ikke med Sikkerhed konstateres, hvor i Lenet denne Erts er fundet, men da det hurtigt viste sig, at der ikke paa dette Fund kunde opbygges nogen Virksomhed, blev Smeltemøllen i 1603 beordret forandret til Kobbermølle, der fik sin Drivkraft fra Kobberdammen, hvis Navn stammer herfra.

Der omtales i disse Aar ialt fire i Virkeligheden samhörende Virksomheder, nemlig Hammermøllen, „Walsemøllen ved Helbecken“, Smeltemøllen (senere Kobbermøllen) og Støberiet (Gjethuset) i Helsingør. Samtidig var i hvert Fald den ene af de tidligere omtalte to Møller, der nu benævnes Hellebecks Korn Mølle, stadig i Drift. Det har altsaa været en ikke helt ringe Virksomhed, der da ufoldedes i Hellebæk.

Regnskaberne giver os et Billede af, hvad disse Værksteder og Møller brugtes til. Det var først og fremmest Arbejde for Kongen, det vil sige dels Kongen og Dronningen personlig, dels Staten. I førstnævnte Tilfælde medførte Christian IV.s storstilede Byggevirksomhed, navnlig Opførelsen af det nærliggende Frederiksborg Slot, en stadig Strøm af Ordre, men Leverancen ses dog ogsaa hyppigt at være bestemt til andre Steder; Kronborg, Rosenborg, Københavns Slot, Provianthuset nævnes ret ofte som Aftagere, Antvorskov, Ros-

kildegaard og Hørsholm og fl. a. enkelte Gange. Ligeledes havde Kobbermøllen Forbindelse med Mønten og Kongsberg i Norge. Leverancerne bestod i Jærn- og Kobberarbejder af enhver Art, Jærngittere og Jærnstænger bl. a. til Vinduer, Jærnankere, Søm, Nagler og Bolte. Derhos var Værkstederne Værktøjsfabrik for Kongens og Statens Haandværkere, idet der lavedes Hammere, Ambolte og andre Redskaber.

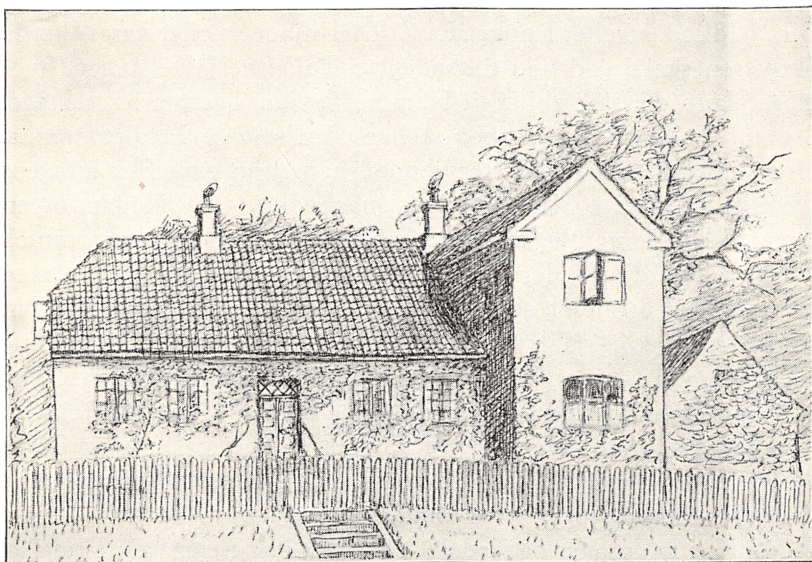
Foruden til de fornævnte Byggeforetagender og Bygninger levede Værkstederne en Del Arbejde til Kongens private Husholdning og Inventar til forskellige Statsvirksomheder, saaledes til Børnehuset og Bremerholm, der vel har faaet sine Lænker fra Hellebæk. Genem Christian IV.s Breve faar man et godt Billede af, hvilken Rolle Hellebæk spillede, og hvilke Arbejder der i saa Henseende blev forlangt af Møllerne i Hellebæk. I 1622 fik Bartholomæus Haagensen, der var Skriver, d. v. s. Forretningsfører paa Hellebæk til 1624, Ordre til at lade udføre en Kobberkedel paa 24 Tønder og en stor Brændevinskedel. I 1629 fik Caspar Fincke Ordre til at rejse til Frederiksborg med Laase og Hængsler. I 1633 omtales en Badekedel, som er bestilt paa Kobbermøllen til Skanderborg Slot, senere i samme Aar andre Kedler og en Almisseebalje af Kobber, eventuelt ogsaa en af Sølv, i 1634 omtales Forfærdigelsen af 2 Kobbersko (til Kongen til at bade Fødderne i), i samme Aar 20 Fade af Kobber til Børnehuset, i 1635 20 fortinnede Kobberflasker, lige store, til at aflaase, i 1675 3 fortinnede Kobberkar til at samle og opbevare stødte og saltede Lilliekonvaller, senere i samme Aar Tagkobber til Kongens Bryghus i København. I 1635 var der store Vanskeligheder med at faa støbt den store Klokke til Kronborg Kirketaarn, og Christian IV, der altid selv gav sine Ordre, skriver da og udbeder sig sin Tillidsmand Caspar Finckes Mening i Sagen.

Det findes forskellige Steder anført, at der først fra et langt senere Tidspunkt blev fabrikeret Vaaben i Hellebæk. Denne Antagelse lader sig dog ikke forene med, hvad Regnskaberne udviser. Det fremgaar tydeligt af disse, at der i hvert Fald i de første Aar er forarbejdet Vaaben. Allerede i 1601 ses der at have været ansat en Jürgen,

en Anthonius og en Heinrich som Bøssemagere, og der blev i dette Aar bl. a. lavet 57 Pistoler foruden andre Vaaben. Det ligger da ogsaa nær at antage, at Vaabenfabrikationen netop har været tænkt som Hovedvirksomheden ved Værkstederne, og naar disse periodevis ikke har kunnet levere Vaaben, skyldes dette sikkert alene Mangelen paa tilstrækkelig dygtige Fagarbejdere.

Om Arbejdsforholdene giver de foreliggende Oplysninger ikke tydelig Besked. Der synes at have været en ledende Mester paa hver Mølle, der snart arbejdede med Kongens Raastoffer (Kul, Jærn, Kobber) og Arbejdere, snart arbejdede i Entreprise, saaledes at han selv for egen Regning købte Jærn og øvrige Raamaterialer og leverede de færdige Varer. Heller ikke om Arbejdslønnen giver de foreliggende Kilder fyldestgørende Oplysninger. Eksempelvis skal anføres, at der for Tiden 1624—29 (beregnet for en Periode af $5\frac{3}{4}$ Aar) blev tillagt Caspar Fincke, der da var Mestersvend paa Hammermøllen, „som Pension og Besoldning aarlig 180 Rigsdaler og til Fedt og Lius 20 Daler samt til Olje at udsføre Laase 5 Daler maanedlig“. Men disse Beløb, der efter Datidens Forhold ikke var helt ringe, har sikkert alligevel kun udgjort en mindre Del af hans Indtægt, og det ses, at han oftere har modtaget Betaling for særlig bestilt Arbejde og derhos har haft forskellige Naturalindtægter; saaledes fik han i 1626 tilstaaet Landgilde-melet af Kongens Mølle mod at præstere Arbejde derfor. Paa den anden Side har han af de Beløb, han oppebar, vistnok selv skullet udrede Svendeløn. Af andre Lønninger, der findes opført, ses, at Tømmermand Knud Madsen ved Møllerne fik 6 Daler kontant om Maaneden og „Vogndriveren“ ved Møllen 4 Daler maanedlig. Genemgaaende synes Betalingen at være beregnet efter det færdige Arbejde, hver af Svendene har leveret, men da det ikke er specificeret for hver enkelt, om de selv eller andre har bekostet Materialier m. v., og man ikke kan se, om der er ydet Naturalier, Fribolig og lign. som delvis Betaling, hvad vel er det mest sandsynlige — det gjaldt i hvert Fald for Mesteren — lader der sig som sagt ikke uddrage helt fyldestgørende Oplysninger i saa Henseende af de førte Regnskaber. Fra anden Side har man imidlertid et Bidrag til Belysning af For-

holdene, idet der findes en Bestalling af 22. September 1620 for Bartholomæus Haagensen som Skriver over Kobber- og Hammermøllen ved Helsingør. Det fremgaar af denne, at Skriveren skal have flittigt Tilsyn med, at Mesteren paa Kobbermøllen i alle Maader forholder sig tro og ikke enten med Kongens eget eller fremmed Kob-

3. ADMINISTRATORBOLIGEN
Tegning af Esther Thalbitzer.

ber arbejder for andre end for Kongen og til Kongens Fordel, og at han heller ikke køber noget af fremmede til at forarbejde udover det, Kongen selv leverer ham og befaler ham at lade forarbejde. Bartholomæus Haagensen skal endvidere have Opsigt med Mestersvenden og Drengene paa Kobbermøllen, at enhver tilbørligt forretter det, som han bør forrette, saa Kongens Arbejde ikke bliver forsømt paa Grund af Uflid. Han skal flittigt give Agt paa Hammermølleren og Mestersvenden; at de forholder sig tro i deres Bestilling og ikke paatage sig noget fremmed Arbejde. Finder han, at noget Jærn, lidet eller me-

get, bortkommer fra Smedjen, skal han give det tilkende, ligesom hvis Kobbersmeden drister sig til at sælge noget Kobber i færdiggjort Arbejde eller i andet Kobber. Skriveren maa sælge til enhver, som maatte behøve saadant Kobberarbejde, til følgende Priser: Et Skaalpd. fortinnet Kedelkobber for 26 Sk. dansk, et Skaalpd. ufortinnet Kedelkobber for 24 Sk. dansk, et Skpd. Tækkekobber for 87 Dlr., et Skpd. smeltet Kobber for 72 Dlr. in Specie eller deres Værdi. Skriveren skal i god Tid tilkendegive Tolderne i Helsingør, hvor meget Jærn der skal købes til Hammermøllen, ligesom hvor meget Stenkul Tolderne skal købe, og han skal selv se Maalet derpaa. Han skal aarlig betale Mestersvenden hans Løn efter Bestallingens Lydelse, endvidere Mestersvenden maanedlig 6 Dlr. contant og en Dreng 4 Dlr. contant og afkorte Mesterens og Svendens Forsømmelser deri. De 2 Karle, der følger Rustvognene til og fra Møllen med Jærn, Kedler og andet, som gøres fornødent, skal hver have 4 Dlr. contant maanedlig. Han skal levere Rotgieterne i Kongens 2 Gjethuse i Kjøbenhavn og paa Kronborg Rukobber, gammelt Kobber og Tin. — Kongen har befalet Skriveren at sælge enhver Kirke, der behøver Klokker, saadanne til en Pris af 95 Rdl. in Specie for hvert Skpd. Skriveren skal til saa billig Pris som muligt købe det Tømmerværk, der gøres fornødent, og hvad der ellers behøves til Istandholdelsen af Møllens Bygninger og føre det til Udgift i sit Regnskab. Han skal modtage de Penge, han behøver, af Tolderne i Helsingør og indføre Udgiften i sit Regnskab med rigtige Beviser. Han skal fra $\frac{26}{10}$ 1618 at regne have $45\frac{1}{2}$ Dlr. i aarlig Løn, $5\frac{1}{2}$ Dlr. om Maanednen i Kostpenge til sig selv og 4 Dlr. i Kostpenge til en Dreng, alt at udbetale af Rentemestrene, samt Hellebækgaard, som allerede er tillagt ham kvit og frit.

Den første Mester paa Hammermøllen, der var det største af Værkstederne, var som nævnt Jonas Hammersmed. Han døde allerede i 1602 og efterfulgtes af Hans Wulff, der i 1619 afløstes af Christoffer Baars. I 1622 erstattedes denne af den fornævnte *Caspar Fincke*, der var en usædvanlig dygtig Smed, begavet med høje kunstneriske Evner, hvad der endnu kan ses af det af ham forarbejdede

Jærngitter foran Christian IV.s Kapel i Roskilde Domkirke. Fincke, der kom fra Helsingør, var Mestersvend paa Hellebæk fra 1622—1630. I 1631 blev han Kongens Kleinsmed paa Københavns Slot, Frederiksborg og Kronborg. Han var en hos Kongen højt betroet og meget anvendt Mand og naaede da ogsaa i sit lange Liv — han døde i 1655 71 Aar gammel i Helsingør — at samle en anselig Formue.

Hans Efterfølgere som Mestersvend paa Hellebæk blev Claus Jacobsen (1630—39), Jørgen Güntzell (1639—40) og derefter Adam Müssel (1640—43).

Det ses af Overleveringsforretningen til denne, at Værket da var ret forfaldent, skønt der i 1632 og 1633 var foretaget adskillige Reparationer, og i 1639 var det aabenbart paa Hæld med Virksomheden. I et Brev fra Kongen af 30. Maj 1639 skriver han fra Frederiksborg, hvor han boede, til Lensmanden paa Kronborg, Frederik Urne: „Jeg haaber ved Guds Hjælp i Morgen at være paa Croneborg og vil jeg straks efter Predigen ud til Kobbermøllen och siden faa Mad udi Lundeaffien.“

Det har næppe været for det gode, at Kongen selv vilde inspicere Kobbermøllen, og hans Betænkelighed ved Tilbagegangen i Virksomheden er formentlig blevet bestyrket ved Besøget, thi senere paa Aaret skriver han paany til Urne: „Eftersom med Arbejdet paa Hammermøllen en Tid lang heel slet til — og der nu løber allehaande for, som ganske ingen Mora taaler, da skal du med samme Mølle Indseende have, at de som forretter noget, at de efterkommer deres Skyldighed“. Sagen har aabenbart beskæftiget Kongen endel, thi fire Uger senere skriver han igen og foreslaar at forpagte Møllen bort og indskrænke Bedriften, idet han samtidig giver Ordre til at opsiges Skrивeren, der boede paa Gaarden, og Mesteren samt hans Folk. Skrивeren var da Jens Thomesen, der personlig ikke synes at have lidt noget ved Nedgangen i Virksomheden, idet han ved en samtidig Skatteopgørelse er ansat til en Formue af 6000 Daler, en efter Datidens Forhold betydelig Formue.

Senere, d. 17. Jan. 1640, giver Kongen paany Urne Besked om at opsiges Folkene, og samme Aar slutter Regnskaberne, hvad der

sikkert maa opfattes som et Tegn paa, at Bedrifterne er opgivet. Helt ude af Virksomhed var de dog ikke, men de synes at være bortforpagtet til den sidste Mestersvend, Adam Müssel. Men ogsaa han vakte Kongens Mishag, og i 1643 fik han Ordre til straks at rømme Møllen.

I Tiden herefter har Værkstederne næppe været i regelmæssig Drift, men nærmest ligget ubenyttet hen. De nævnes flere Gange som øde. I 1656 var der Tale om, at den københavnske Kobbersmed Henrik Emb skulde have Skøde paa Kobbermøllen, men uvist af hvilken Grund fik han ikke denne, hvorimod Hammermøllen med Bondedammen ovenfor Møllen d. 20. Aug. 1659 blev tilskødet ham for en Sum af 1019 Rdl. 26 Sk. Kronen forbeholdt sig dog Genkøbsret for samme Pris. Det var ved den Tid, Svenskerne Indfald i Nordsjælland fandt Sted, og under dette blev Værkstederne og Bygningerne omend ikke ødelagt, saa dog sikkert tømt for alle gangbare Værdier, og Emb ses da heller ikke at have faaet noget ud af Virksomheden.

Svenskerne havde huseret slemt i Nordsjælland, og Freden d. 23. Maj 1660 følte derfor som en Lettelse. Af Stemningen faar man en Afglans gennem Thura's Beskrivelse i Hans Rostgaards Liv og Levned:

Da brugte man sig med, at hjælpe paa og bøde
aldt hves af Fjende Haand var skjænded og lagt øde.
Da kjøbtes Tømmer at opbygge med igjen
hves før var reved need og førdt til Leyren hen.
Forarmed Bonde-Mand fik atter Lyst og lærde
at kline paa sin Væg at fly paa Led og Gjærde
og om paa Vogn og Plov hand nogen Mangel saae
udi sit Hugge-Huus at raade Bod derpaa.
Hyrdinden frek i Mood i Skovens Ly og Liise
sig gjorde Tiden kort med Axel Tordsøns Viise.
Da Bondens Sønner saaes med deres Fryde-Tromme
med Krands om Hatten og med Uurte-Koost i Lomme
samt Blomster-blus paa Stand, til Glædskabs Tegn paa ny
at mælde Sommer an og føre Maj i By.

For Bondebefolkningen i Nordsjælland har Tabet af de svenske Provinser sikkert ikke været følt som et nationalt Tab. Nationalitetsfølelsen i Nutidsforstand var dengang kun i sin Vorden. Snarere er den skarpe Konkurrence fra de skaanske Bønder paa Markederne i Helsingør bleven svækket ved Afstaaelsen og har saaledes medført et Opsving for Nordsjælland; iøvrigt fandt der i de følgende Aartier en talrig Indvandring Sted af Skaaninger, hvorom endnu adskillige Navne i Nordsjælland bærer Spor.

Der blev efter Svenskekrigen af Regeringen gjort forskellige Skridt til Reorganisering af Hær og Flaade, og det laa nær, hvis man vilde gaa over til hjemlig Vaabenfabrikation i større Stil, da at benytte de forhaandenværende Værksteder, der, selv om de var meget forfaldne, dog frembød en Basis for en saadan Virksomhed.

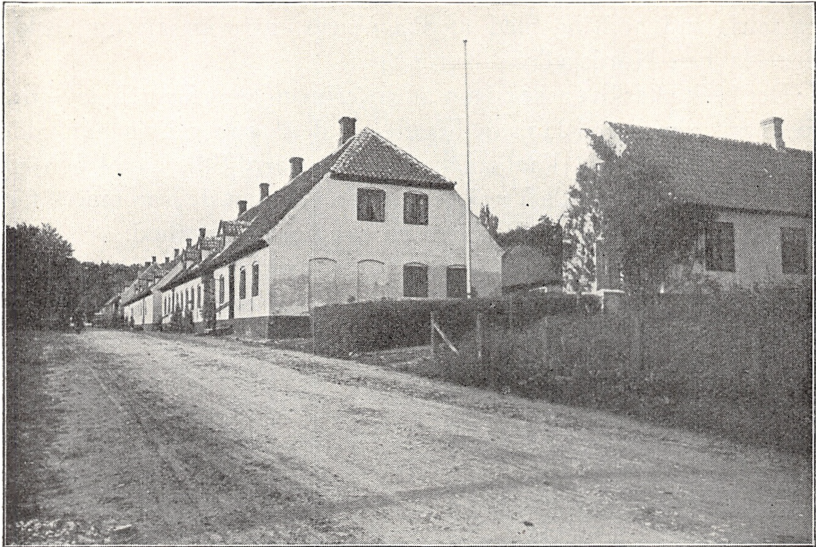
I 1668 blev der gjort et Overslag over, hvad Reparation af Hammermøllen vilde koste, idet det var Hensigten at forsøge at omdanne den til Geværfabrik. Ridefogeden paa Krogerup, Hans Rostgaard, var virksom i saa Henseende og fik i Februar 1669 Ordre til at overdrage Geværsmeden (Rørsmeden) Peter Westhof Hammermøllen. Westhof døde dog faa Aar efter, og Værket stod igen ubenyttet i mange Aar.

I 1680 skriver Rostgaard, der nu var Amtsforvalter paa Kronborg, til Rentemesteren, at Møllen er „i ingen Brug, siden Peter (Westhof) døde, uden at jeg haver ladet en fordreven Smed fra Skaane være i et Logement,“ og han spørger, om han ikke maa udleje de øvrige Stuer og Kamre „til fattige skaanske Folk“. Denne Foranstaltning har muligvis været et Led i de Begunstigelser, man bød de mange Skaaninger, der indvandrede til Nordsjælland, en Indvandring, der blev begunstiget fra dansk Side. Saaledes blev der i Juni 1679 givet Skaaninger, der vilde nedsætte sig i Helsingør eller en anden af Danmarks Købstæder, Frihed for Skat i 20 Aar.

Som allerede tidligere nævnt begyndte man i 1681 at ombygge den gamle Jærnværks Mølle, oprindelig Frederik II.s Melmølle, til en Hammermølle, og som ledende Hammersvend ansattes Engel Westen og Jakob Müller samt som Inspektør Hans Münnich. Paa

Møllen blev der indrettet Bolig for Mesteren foruden Værksteder og Magasinrum, og to Havehuse blev opført, det ene øst, det andet nord for Møllen med Haver med Kirsebærtræer.

Paa Møllen forarbejdedes Nagler, Søm, Bolte, Spigere, Laase, Hestesko samt Bøsser og Geværer, men Virksomheden gik ikke rig-

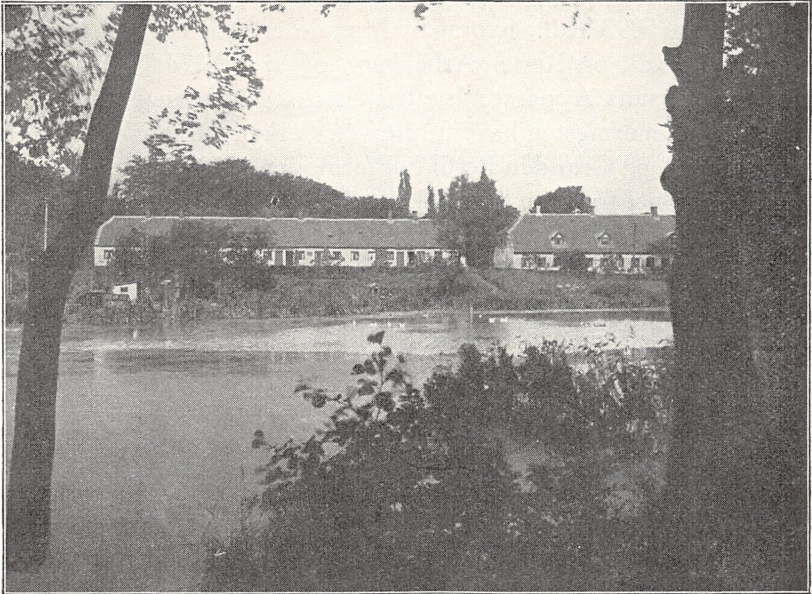

4. BØSSEMAGERGADEN („TALLERKENRÆKKEN“)

tigt, og i 1683 nedsattes en Kommission med Grev Conrad Reventlow som Formand. Kommissionen skulde foruden at foretage en Undersøgelse af Mulighederne for Driftens Udvidelse have Direktionen af Hammermøllen og skaffe Arbejdere. Det skortede nemlig i Indlandet paa tilstrækkelig faguddannede Vaabensmede, navnlig saadanne, der kunde arbejde selvstændigt og lede en Fremstilling i større Omfang, og der ses da ogsaa at være indforskrevet Geværsmede fra Sachsen som Valentin Junge og Georg Lintz.

Kommissionen bestod foruden af Grev Reventlow af Oberkammerjunker v. Knudten, Oberrentemester Brandt, Etatsraad Harbo,

Oberst Munck og Commerceraad Ehlers. Der findes endnu opbevaret Referat af et Kommissionsmøde, der holdtes hos Grev Reventlow, hvor Ehlers fremlagde en Memorial, og man drøftede først, hvorledes Vandværket kunde komme i Stand, saaledes at der kunde skaffes tilstrækkeligt Vand til flere Slibe-Møller. Herom blev besluttet, at

5. BØSSEMAGERGADEN („TALLERKENRÆKKEN“)

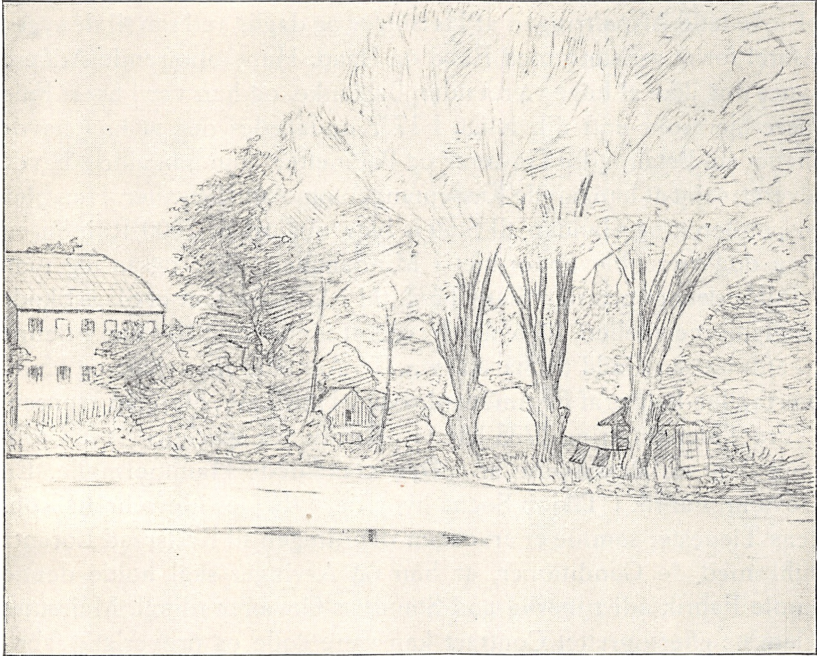
Oluf Rømer tillige med Amtsforvalterne Christen Nielsen og Rostgaard skulde besigtige Vandværket og afgive en Betænkning. Dernæst drøftedes det, hvorledes dueelige Folk kunde skaffes, idet de, der hidtil havde været ansatte, var aldeles utjenlige og derfor var afskedigede. Endvidere drøftedes et Forslag om at indforskrive flere Vaabensmede fra Udlandet, idet den ene, der var, ikke kunde udrette stort. Af andre Spørgsmaal, der var paa Tale, var det, om Værket alene skulde anvendes til Geværfabrikation eller tillige til Sømfabrikation. Sluttelig blev truffet nogle Kontrolbestemmelser, og man udnævnte

Niels Justsen til Bogholder og Oberst Munck til maanedlig at inspicere Værket og til allersidst „blev det for nødigt befundet Hans kgl. Maj. at bede om 2000 Rdl. endnu til Værkets Fortsættelse at avancere, hvilken Summa saavel som forrige avancerede 2500 Rdl. med godt og dygtig Gevehr snarest skulde betales“.

Naar man betænker, at hele Værkets Indtægt i 1685 var 5605 Rdl. og Udgiften 5093 Rdl., hvoraf til Brænde og Kul ca. 350 Rdl., til Metal 250 Rdl. og Resten Arbejdsløn og andre Udgifter, var det unægtelig et stort Apparat at sætte i Gang, og de mange Kokke synes da ogsaa nærmest at have fordærvet Værket. I hvert Fald sygnede dette hen, og Grunden hertil har formodentlig været den, at man ikke har kunnet finde en tilstrækkelig dygtig teknisk uddannet Driftsleder til at faa Skik paa Virksomheden. Bygningerne forfaldt efterhaanden igen. I 1703 nedsattes en ny Kommission, der kom til det Resultat, at Geværfabrikken burde nedlægges, og i 1709 skødedes Hammermøllen med Vandkraften fra alle Stedets Damme, Bøgholmssø, Skaaningedam, Bondedam, Kobberdam, de to Hvideløkkedamme, Sortesø, Klaresø, Skidenmose, Stenvadsmose m. fl. til Johan Christopher Mercher uden Udbetaling alene mod Udstedelse af en 5 pCt. Panteobligation paa 4000 Rdl. Mercher havde planlagt at omdanne Møllen til en Sigte- og Grynmølle. Det blev imidlertid ikke til noget, uvist af hvilken Grund. Muligvis har det været, fordi man, naar det kom til Stykket, alligevel ikke vilde undvære Geværfabrikken. Man maa erindre, at Landet da var i Krig.

Staten maa i alle Tilfælde have overtaget Hammermøllen igen, thi ved Gavebrev af 17. Oktober 1709 overdroges Hammermøllen til Kammerjunker Hans Caspar v. Platen med Forpligtelse til at indrette forskellige „Fabriker af Geverer“. Det er sikkert ham, der sigtes til, naar Birgitte salig Anders Godskes d. 24. Nov. 1709 klager til Kongen, at den Mand, som nu skal have Hammer- og Jærnværksmøllen i Kronborg Amt, søger at fordrive hende „fra dend liden derhos liggende Bondegaard Hellebeck, end dog samme Gaard fra Kong Friederich dend Andens Tid, da disse Møller først blev anlagt, til denne Dag aldrig har vedkommet samme Wercker, men af

andre mod Skat og Landgildes Afgifter werret beboet“. Hendes nu afdøde Mands Forældre „retirerer sig, da de Skaanske Lande kom under Sverige, hid over til Sjælland, fordi de da ikke vilde bo der ved de Svenske, og købte denne Gaards Bygning for rede Penge“.

6. PARTI FRA DAMMEN VED HOVEDGAARDEN
Tegning af Esther Thalbitzer.

Platen var uheldigvis en upaalidelig Herre og synes ogsaa at have haft Vanskeligheder med at faa Gang i Driften, muligvis skyldes dette Pesten, der i 1711 rasede med stor Voldsomhed ikke alene i Helsingør og København, men ogsaa i hele Nordsjælland bl. a. i Aalsgaarde og Hellebæk og her af ca. 200 Mennesker bortrev mindst 27.

Allerede i 1711 pantsatte Platen Hammermøllen til Fiskemester Chr. Friis, og i 1715 blev han arresteret for Underslæb mod Staten

og sad fængslet i 11 Aar. Bestyrelsen af Geværfabrikken overgik derefter til Amtsforvalteren over Kronborg Amt, Lorentz Juhl, der i 1717 fik Hammermøllen overdraget. Skøde blev dog først udstedt i 1731. Lorentz Juhl havde indlagt sig adskillig Fortjeneste baade under den store nordiske Krig og under Pesten i 1711, hvor han bl. a. ledede Afspærringen af Helsingør og daglig red om til de syge i Amtet for at assistere med Raad og Daad. Hans opofrende Adfærd synes dog ikke at have været uden Bagtanke, og han var i hvert Fald mere bjergsom end tilladeligt. I 1733 opdagedes det, at han havde skaffet sig Betaling for Geværer og Bajonetter, som han aldrig havde leveret, samt at han havde Kasseangel som Amtsforvalter. Han blev suspenderet, og Gælden til Staten blev opgjort til 7000 Rdl. Sagen maa dog være bleven ordnet i Mindelighed, eller ogsaa fóg man mindre strengt paa den Slags Ting, thi i 1740 fik han et Slags Skøde paa Hammermøllen, bl. a. for derved at kunne optage Laan i denne og afdrage sin Gæld til Statskassen. To Aar efter døde han, og Hammermøllen købtes af Regimentsskriver i Helsingør, Stephan Hansen.

Fra Tiden omkring 1735 har vi i *Relationes speciales* over Cronborg Amt en Beskrivelse af: „Den saakaldede Hammermølle. En Gevæhr Fabrik i Tikjøb Sogn, hvor der arbejdes Gevæhr til Kongens Tjeneste; samme er arveligen overdragen til Krigsraad Lorentz Juhl med de Conditioner, at han og Arvinger skal holde denne gamle Fabrik udi tilbørlig god Stand, at Geværer til kgl. Majestæts Tjeneste efter oprettet Contract kan være gode og prøverigtig fabrikeret og leveret. De dertil behøvede Raamaterialer er forundt Frihed for Told, og Fabrikkens Arbejdere er fri for al Slags Skatter i ti Aar fra Contractens Dato d. 29. Marts 1731, hvilken Fabrik nu skal være i god Stand. Foruden findes herved opført et Nagel-Smederi efter Søetatens Generalkommissariats Forlangende, hvoraf noget endnu holdes vedlige, men formedelst en og anden Betænkelighed skal nu om Stunder være mere forliis end Gevinst derved. Dernæst er før anlagt en Valse-Mølle, hvorpaa i nogle Aar er valset Klæde for den kgl. Uldmanufaktur i Kjøbenhavn, som nu drives af Vinden. Siden denne Tid har ingen Klæde været at bekomme til denne

Mølle, hvorfor nu Vandet paa dette Sted løber uden Nytte til Stranden. Fornævnte Hammermølle har faaet dette Navn deraf, at omtrent for 50 Aar siden var der gjort Anfang paa at smede gammelt Jern, hvoraf blev hammeret Stangjern til Holmens Brug, men for-

7. PARTI FRA HELLEBÆK

Tegning af Esther Thalbitzer.

medelst Skovens meget Aftag ved den svar Mængde Trækul, som blev brugt derved, og desuden det var Mangel paa den Tid for Vand om Sommeren, blev dette rent nedlagt, og i Stedet begyndt at indrette en Geværfabrik, hvilken dog ikke kom i Stand, førend nu tilsidst, at Krigsraad Juhl har bragt den dertil.“

Med *Stephan Hansens* Overtagelse af Bedriften kom der Gang i denne. Hammermøllen var i en meget slet Forfatning, og saavel Bygningerne som Vandledningens trængte til Fornyelser og Reparatio-

ner. Stephan Hansen var imidlertid baade en dygtig og driftig Forretningsmand. Han fik repareret Bygninger og Sluser, man kan endnu finde hans Navnetræk S. H. og Aarstallet 1748 paa den gamle Bindingsværksbygning ved Stranden i Hellebæk og paa Slusen fra Mølleeddammen, og samtidig fik han sat Gang i Produktionen. Herom beretter Pontoppidans danske Atlas i 1764 — efter først at have skildret Hammermøllen under v. Platen — at han indforskrev endel Arbejdere fra Tyskland: „hvilke med deres Familjer bleve bosatte der, saasom paa et bekvemt Sted formedelst det løbende Vand, ved hvilken deres Hammer Møller drives. Da Bedriften senere kom i Ober-Krigskommissarie Hansens Hænder gik alting vel og paa nærmeste Tid er Fabriken i ønskelig Stand. Bemeldte Colonie af tyske Familjer haver nu formeeret og udbredt sig saaledes, at deres samlede Huse udgør en liden By af 3 til 400 Arbejdere som gøre Bøsser, Pistoler, Bajonetter etc. til Armeens Brug alt efter foreskrevet Maal og Model samt til sin fastsatte Pris som betales, naar Geværene holde Prøve. Denne Fabrique kand regnes blandt de aller nyttigste og fornødne i Landet. Fabrikens velbemeldte Ejerman har derved opbyggt sig en Bolig af saa god Anseelse som nogen Herregaard, ikke stor men zirlig. Egnen og Udsigten kan ikke være skønnere.“

Med Stephan Hansen havde Hellebækvirksomhederne faaet den dygtige Driftsleder, de saa ofte tidligere havde savnet. Han bragte Bygningerne og Vandløbene i Orden, han skaffede den fornødne Arbejdskraft til Veje, sørgede for Boliger og Forsyninger til den og fik saaledes indført en Ordning, hvorefter Fabrikkerne selv forsynede Arbejderne med Fødevarer. Samtidig skaffede han Afsætning paa de producerede Varer. I sidstnævnte Anledning maatte han selvfølgelig staa i nær Forbindelse med Generalkrigskommissariatet, der ved flere Lejligheder støttede ham. Hansen avancerede efterhaanden fra Regimentskvartermester til Generalkommissær og erhvervede sig samtidig en anselig Formue. Han var saaledes den største Grundejer i Helsingør og byggede i 1759—61 det kendte Palæ yderst i Strandgade (Nr. 95). Han blev i 1750 desuden Købmand for Negotien paa Færøerne, det vil sige den under Rentekammeret staa-

ende Købmand, der hernede forestod den som kongeligt Monopol drevne færøiske Handel.

Driften af Geværfabrikken forløb dog ikke uden Vanskeligheder. Allerede under Platen og Lorentz Juhl havde der været Vanskelig-

8. DEN GAMLE HAMMERMØLLE
Tegning af Esther Thalbitzer.

heder med Arbejderne, der bl. a. var sigtede for at sælge Affald og Jærnvarer fra Værkstederne. Det kneb ogsaa stadigt med at faa tilstrækkelig udlærte Arbejdere, og naar de var indforskrevne fra Udlandet, paaførte de paa den anden Side de hjemlige Haandværkere en Konkurrence, der vakte Utilfredshed. Ogsaa Stephan Hansen maatte indfor skrive Arbejdere, men han synes senere at være kommen ind paa at uddanne indenlandske Arbejdere til Vaabensmede.

I 1765 købte Staten hele Anlægget af ham for 120,000 Rdl. Stephan Hansen købte derefter Hovedgaarden Frydendal i Holbæk Amt. Han

døde d. 22. Jan. 1770. Hans Søn, Theodor Laurent Hansen, overtog Godset og blev en af Landets mest kendte Landmænd og en af Bondereformens varme Forsvarere.

Da Hellebæk Geværfabrik blev solgt, var Virksomheden i fuld Gang og fuldt ydedygtig baade paa Geværfabrikationens og andre Omraader. Samme Aar opførtes den „gamle Hammermølle“ (som den senere kaldtes), der endnu ligger i Skoven, lidt forbi Jernbanestationen, med Frederik V.s Navnetræk og Aarstal i Jærnankere.

Med Statens Køb oprandt nogle Aar, der skulde blive de mest bevægede i Hellebæks Historie, idet Landets to mægtigste Forretningsmænd, Generalkrigskommissær *Johan Frederik Classen* og Geheimeraad *Schimmelmann*, begge havde sat sig i Hovedet, at de vilde have Hellebæk og Anlægene i deres Besiddelse, og hver fra sin Side anvendte al deres Indflydelse for at naa dette Maal.

Classen (oprindeligt Clausen) var født 23. Febr. 1725, Søn af en fra Als til Norge indvandret Organist, og kom i en ung Alder (i 1741) til København, hvor hans robuste Forretningsgeni i Forbindelse med hans Evne til at vinde Mennesker og knytte Forbindelser hurtigt bragte ham frem. Til at begynde med studerede han Teologi og tog efter to Aars Studium Eksamen, men kun med „non contemnendus“ (3die Karakter). Hans Morbroder, der var Sekretær i Kommerce-Kollegiet, hjalp ham imidlertid, og han synes en Tid at have været Volontør i Kommerce-Kollegiet, men den ministerielle Virksomhed har næppe tilfredsstillet hans Handletrang og Ærgerrighed. Om hans Ungdomstid haves ikke mange paalidelige Efterretninger. Efter nogle Meddelelser skal han have lagt Grunden til sin Karriere ved jævnlig at have været Fjerdemand i et Spilleparti af Geheimeraader, hvoriblandt formodentlig har været hans senere Velyndere, Frederik V.s almægtige Overhofmarskal A. G. Moltke og Admiral Rosenpalm. I 1749, da Rosenpalm fulgte Kongen til Norge, tog han i hvert Fald Classen med som Ven og Raadgiver. Rejsens Formaal var bl. a. at søge oprettet et Kanonstøberi ved Moss; ved Classens Mellekomst blev dette ogsaa anlagt, og han selv fik Eneagenturet derfor i Danmark. Han kom derved ind paa det Omraade, der skulde blive hans

fornemste Virksomhed, at være Hovedleverandør til Hæren af Kanoner og Krudt, navnlig da han blev Leder og senere Ejer af den store Vaaben- og Krudtmøllevirksomhed i Frederiksværk. Det var Merkantilismens Tidsalder, og Beskyttelse og Ophjælpning af Industri blev anset for en af Statens vigtigste Opgaver. Classen havde skaffet sig Forbindelse med de ledende Personligheder, saavel Moltke som Præses for Krigsdirektoratet Grev St. Germain og Generalløjtnant Gähler, hvis smukke Hustru, som vistnok ikke var uimodtagelig for Paavirkning fra andre, Classen havde vundet. Reverdil fortæller, „at Generalinde Gähler ikke alene saa venligt til Grev St. Germain, men fandt sig i at blive overhængt af en Krigskommissær, hvis Pengemidler var nødvendige for hendes Elsker og hendes Ægtefælle og som selv med Hensyn til sine Leverancer trængte til bæggens Beskyttelse“.

For Classen var Erhvervelsen af Hellebæk et Led i den Trustdannelse indenfor Vaabenindustrien, han synes at have sat sig som Maal, og da Forholdene udviklede sig til Gunst for hans Planer, satte han ind med al sin Energi for at føre Sagen igennem. Tidspunktet var gunstigt, thi hans nære Venner St. Germain og Gähler, der i 1766 var faldet i Unaade og sat fra Krigsdirektoratet, var netop ved en ny Hofintrige kommen til Naade igen og ved en Kabinettsordre af 22. Marts 1767 vendt tilbage som Ledere af Krigsdirektoratet. Da Classens Overenskomst med Staten om Frederiksværk netop udløb i 1768, har Forhandlingerne om dens Fornyelse ret naturligt givet ham Lejlighed til ogsaa at faa Spørgsmaalet om Inddragelsen af Hellebæk under sit Omraade bragt frem til Drøftelse, og hans Planer kronedes forsaavidt med Held, som Krigsdirektoratet d. 1. Juni 1767 underskrev „Preleminair Puncte zum Contract mit dem Generalkriegscommissarie Classen“, der blev stadfæstet af Kongen d. 6. Juni samme Aar.

Kontrakten gaar — forsaavidt angaar Hellebæk — ud paa, at Kronborg Geværfabrik overdrages ham til Arv og Eje med alle Privilegier og Rettigheder. Tillige tilstaas der ham en vis Skovhugstret og Ret til Udnyttelse af Søerne og Vandløbene til Fabrikkerne. Derhos skal

Staten aarlig fra 1. Jan. 1769 yde ham 120000 Rdl. — at betale med 30000 Rdl. hvert Kvartal — ialt for Leverancer af Vaaben og Krudt

9. JOHAN FREDERIK CLASSEN

fra Frederiksværk og Kronborg, samt yde ham Fortrinsret til Leverancer af Hærens øvrige Ordre. Til Gengæld for alle disse Ydelser og Afstaaelser skal Classen foruden de nævnte og i Kontrakten iøv-

rigt ikke særlig indgaaende specificerede Leverancer renoncere paa et aarligt Beløb af 48973 Rdl., der hidtil var betalt til Frederiksværk, samt forpligte sig til at udvide Hellebæk til at kunne levere 6000

10. HEINRICH CARL SCHIMMELMANN

Geværløb aarlig og til at udplante aarlig 10000 Stk. Ælme- og Nødde-træer og 20000 andre Nyttetræer samt til at holde rigeligt Lager af alle Raastoffer til Fabrikata.

Det ser for Nutidsøjne ud som den rene Svindel, at Staten paa saa-

danne Vilkaar overdrager eller rettere skænker en stor industriel Virksomhed bort. Hvis man søger at sætte sig ind i Forholdene, som de var dengang, vil man dog maaske se noget anderledes paa Sagen. Forholdet var det, at Hellebæk Geværfabrik faktisk kun — ligesom ogsaa Frederiksværk — havde een større og fast Kunde, nemlig Staten. At købe disse Virksomheder var derfor i Virkeligheden helt at give sig Staten i Vold, og med de skiftende Hoffavoriter var Risikoen stor. Dertil kom, at Risikoen driftsmæssig set ogsaa var større end nutildags, idet virkelig Faguddannelse og forretningsmæssig Ledelse var en sjælden Vare. Classen havde, som den self-made Mand han var, vist, hvad han formaaede, og havde tillige en grundig Faguddannelse, og det var da naturligt, at han tog sig betalt herfor. At han selv har været klar herover og sørget for, at Betalingen blev høj — for høj, er en Sag for sig, og at han i dette Øjemed har udnyttet sine gode Forbindelser i Krigsdirektoratet med Grev St. Germain og Gähler er mere end sandsynligt.

Men Kuppet lykkedes ikke, der kom en Mand med en Slæde i Vejen. Denne Mand var det nyopdukkede Finansgeni, Schimmelmänn.

Heinrich Carl Schimmelmänn var født Aaret før Classen d. 13. Juli 1724 i Demmin i Pommern. Han kom tidligt i Købmandslære, blev Handlende i Hamborg, men gik vistnok fallit og kom derefter til Dresden, hvor han efter forskellige Omskiftelser fik oparbejdet en Forretning og i 1753 forpagtede Generalaccisen. I 1747 ægtede han Caroline Friedeborn, siden kaldet Gersdorff. Da Syvaarskrigen udbrød, forstod Schimmelmänn, som den smidige og resolute Forretningsmand han var, hurtigt at arbejde sig frem under de stærke Konjunktursvingninger, Krigen medførte, og han tjente store Penge paa Krigsleverancer, navnlig Kornleverancer til Frederik d. Stores Armée. I 1759 flyttede han til Hamborg formodentlig for at redde den vundne Formue. Her købte han Godset Ahrensborg, og samtidig drev han en Slags Pengeforretning i stor Stil, navnlig bestaaende i Sølvleverancer til de forskellige Regeringer. Hans Forhold til Frederik d. Store foreligger ikke fuldt opklaret, men Schimmelmänn synes

i Tide at have unddraget sig de Bestræbelser, denne Fyrste gjorde for at faa Fingre i den maaske lidt let tjente Formue. I Hamborg traf han sammen med den ældre Bernstorff, og da han ikke kunde blive løst fra sin „Ed og Pligt“ til Frederik d. Store og samtidig saa, hvilke Chancer der frembød sig i det neutrale Naboland, hvor man paa den anden Side netop havde Brug for en Mand med hans Erfaringer og rige Evner, gik han i dansk Tjeneste og flyttede til København, hvorved han for bestandig unddrog sig Frederik d. Stores Magtomraade. Det fortælles, at Frederik V maatte love Frederik d. Store at sætte ham bag Jærnstænger og opfyldte dette Løfte ved at lade oprejse det pragtfulde endnu eksisterende Smedejærnsgitter om Schimmelmans Palæ. I 1761 kom Schimmelmann til København. Han lejede og købte kort Tid efter det Berckentinske Palæ (senere Schimmelmanske Palæ og nu Odd Fellow Palæet) i Bredgade for 40000 Rdl. og udstyrede det straks med en ukendt Pragt. I 1762 købte han Godset Lindenberg i Jylland, og kort efter blev han udnævnt til Baron og Storkorsridder. Schimmelmann havde straks fra første Færd gjort sig fortjent ved at yde Staten finansiell Støtte i Raad og Daad, og han løste i disse og de følgende Aar paa en glimrende, omend undertiden noget haardhændet Maade de Opgaver, Regeringen stillede ham, og hvoraf den vigtigste var at skaffe Penge, Penge og atter Penge i Statens og Kongens Kasse. Det vides ikke, hvornaar Schimmelmann første Gang har besøgt Hellebæk, og hvorledes hans Interesse er vakt for Virksomheden der; men det har sikkert været inden 1765, idet der er al Anledning til at antage, at Statens Køb af Anlægget i dette Aar ikke er sket uden hans Medvirken. Schimmelmann var stærkt interesseret i Landets Erhvervsliv og havde et vagtsomt Blik for de Fordele, den under Merkantilismen opblomstrende Industri og Handel bød, og hvad Hellebæk angaar, har hans Interesse for denne Virksomhed sikkert sin Oprindelse herfra. Interessen er dog utvivlsomt bleven forstærket ved den Naturskønhed, Eggen bød, og den smukke og forholdsvis nære Beliggenhed ved Hoffets Opholdssteder, der for en Mand som Schimmelmann, der satte en Ære i at føre et stort og herskabeligt Hus,

samtidig med at han vurderede den landlige Idyl højt, var noget af et Fund.

Classens Bestræbelser for at inddrage Hellebæk under sit Omraade er derfor kommen ham paatværs, og den Forargelse, der snart kom til Orde overfor Classens Erhvervelse, har Schimmelmänn sikkert været med til at dele ogsaa af personlige Grunde. Det var ikke saa meget Kontraktens Bestemmelse om, at Geværfabrikken skulde overdrages Classen uden egentligt Vederlag, der vakte Forargelse, som den rent ud sagt bondefangeragtige Maade, hvorpaa Staten var forpligtet til at aftage Leverancer, og den urimelig høje Pris, der var fastsat for disse, samt de øvrige overdrevne Begunstigelser, der i enhver Henseende var knyttet til Kontrakten, hvori Statens Forpligtelser overalt var fast ansatte, medens Classens Modydelse var betingede paa alle mulige Maader. Classen naaede dog saa vidt, at Kontrakten i Henhold til de oprettede Præliminærpunkter blev oprettet d. 24. Oktober 1767, men kort efter kom Katastrofen. De Hofintriger, der stadig var i Gang, og hvori Schimmelmänn ved denne Lejlighed utvivlsomt medvirkede, førte til, at St. Germain i December samme Aar blev styrtet, afskediget og udvist, og Krigsdirektoratet blev derpaa paany ophævet.

Ved en kgl. Ordre af 17. December 1767 blev det befalet, at alle i Krigsdirektoratet beroende Papirer angaaende Kontrakten med Classen skulde udleveres til Baron Schimmelmänn, og kort efter, at der ingen yderligere Forhandling maatte finde Sted med Classen.

I Marts 1768 blev der dernæst nedsat en Kommission med Geheimeraad Ditlev Reventlow, som var den, der havde fældet St. Germain, som Formand. Medlemmerne var Schimmelmänn, Finansdeputeret Fischer, J. O. Schack, Oberstløjtnanterne Fr. Schøller, S. J. Blichfeldt og Etatsraad Carstens og som Sekretær H. Top. Schimmelmänn har sikkert været den ledende Aand ved Kommissionens Dannelselse. Kommissionen gjorde straks Skridt til at annullere Classens Besiddelse baade af Frederiksværk og Hellebæk.

Classen var dog ikke den Mand, der uden videre gav op, han gjorde kraftige Modforestillinger, og da hans juridiske Ret unægtelig

var i Orden, maatte Kommissionen ty til den kendte Jurist, Generalprokurør, Konferensraad Henrik Stampe, der kort efter blev optaget i Kommissionen og affattede dens Betænkning. Denne er meget behændig affattet. Den indrømmer nødvendigvis Classens rent juridiske Ret efter Kontrakten, men fremholder paa den anden Side, hvor glubsk han har benyttet sig af sine Venneforbindelser i det tidligere Krigskommissariat, og godtgør, at Kontrakten, hvis den skulde følges i de følgende 30 Aar, saaledes som fastsat i dens Bestemmelser, vilde medføre en Udgift for Staten paa 4,357,180 Rdl., medens de Leverancer, der til Gengæld skulde svares af Classen, kun vilde naa en Værdi af 2,523,000 Rdl., saaledes at Classens Nettogevinst altsaa vilde blive henved 2 Mill. Rdl.

Som Forholdene laa og med Magten og den moralske Ret i Ryggen faldt det ikke Kommissionen svært at faa Classen til at makke ret. Man faar dog det Indtryk, at Schimmelmann var tilfredsstillet ved at faa Hellebæk fravristet Classen, hvorimod han — hvad man ogsaa daarligt kunde tænke sig — næppe har følt sig opfordret til at lave noget større Nummer ud af Sagen endsige insistere paa en kriminel Retsforfølgning. I April 1768 blev der da ogsaa truffet en mindelig Ordning med Classen, hvor det lykkedes ham at bevare Frederiksværk omend paa betydelig ringere Vilkaar end oprindeligt; til Gengæld sørgede Classen nu for, at Besiddelsen kunde være ham helt sikret, og det lykkedes ham da ogsaa inden Kongens store Udenlandsrejse i Maj 1768 at faa Skøde paa Frederiksværk. Derimod maatte han som sagt give Afkald paa Hellebæk. I Overenskomsten fraskrev han sig udtrykkeligt enhver Ret til Hellebæk og Virksomheden der, og denne blev umiddelbart derefter stillet til offentlig Auktion for Statens Regning. Classen gjorde ved Auktionen et sidste Forsøg paa igen at erhverve den tabte Besiddelse, idet han lod sin Svoger Etatsraad Reinhardt Iselin møde og byde for sig, men den tidligere Ejer Stephan Hansens Søn, Justitsraad C. F. Hansen, gik af med Sejren og blev højstbydende for et Bud paa 69,000 Rdl. Dette var imidlertid ikke ensbetydende med, at han fik Lov at overtage den. Man maa antage, at Auktionen kun har været holdt for at

konstatere den Købesum, Ejendommen kunde indbringe ved Tvangssalg. Schimmelmänn, der var med Kongen i Udlandet, fik i London Meddelelse om Auktionens Udfald og affattede umiddelbart efter — d. 17. September 1768 — et Tilbud om at købe Hellebækfabriken for 70,000 Rdl. To Dage senere affattedes en kongelig Kabinetsordre (der er skrevet med Schimmelmännns Haand), hvorved Tilbudet modtoges, og d. 25. November 1768 fik Kollegiet Ordre til at udfærdige Skøde til Schimmelmänn paa Kronborg Geværfabrik.

Classen kom hurtig til Naade igen, efter at hans Ven og Velynder Moltke i 1768 var kommen til Magten, og knyttede snart Forbindelse med Schimmelmänn, der var klog nok til at modtage den udstrakte Haand, saaledes at der senere bestod et fredeligt, omend ikke hjerteligt Forhold mellem de to Pengefyrster.

Men Resultatet blev altsaa, at Schimmelmänn overtog Hellebæk Geværfabrik, og denne var derved endelig kommen ind under et fast Styre og dens Skæbne afgjort, idet den, lige til den nedlagdes i 1870, har været i den Schimmelmännnske Families Eje, ligesom Hellebækgaard, Skoven og Tilliggendet har tilhørt det grevelige Schimmelmännnske Fideikommis¹, der først ved Lensafløsningen er overgaaet til fri Ejendom.

Omend den ældre Schimmelmänn sikkert ved sin Erhvervelse af Hellebæk har været paavirket af den store Naturskønhed og den ideelle Beliggenhed for et Sommeropholdssted, Hellebæk bød, var det afgørende for ham dog det værdifulde Aktiv, han regnede med at erhverve i Hellebæk Geværfabrik. Han havde for Øje, hvad Classen hidtil havde faaet ud af den tilsvarende Virksomhed i Frederiksværk, og tragtede efter at faa sin Del af de Fordele, Vaabenfabrikation havde vist sig at kunne give. Hvorvidt han tillige ved Erhvervelsen har haft til Hensigt at skaffe sin ældste Søn Ernst en Virkeplads, kan ikke med Sikkerhed godtgøres; men i hvert Fald skrev han, umiddelbart efter at den endelige Erhvervelse af Hellebæk

¹ Dette blev oprettet d. 11. Juli 1781, omfattende Hellebækgaard og Aalsgaarde Fiskerleje, af Hartkorn c. 28 Tdr., heraf fri Jord c. 15 Tdr., Skov og Superficiærfæste c. 13 Tdr. samt en Fideikommiskapital, der senest er opgjort til 1,007,779 Kr. + 9600 Kr. i Nationalbankaktier.

havde fundet Sted, hvad der som foran omtalt skete i London i September 1768, til Sønnen Ernst, der da opholdt sig paa Sommerferie i Ahrensborg i Holsten sammen med sin Ven August Hennings, at han skulde tage til Hellebæk og sørge for Geværfabrikkens nye Indretning.

Ernst Schimmelmann var dengang 20 Aar gl., og hans Fader havde da allerede forskaffet ham en Barontitel foruden Udnævnelse til Kammerherre og Konferensraad. Han var Aaret forinden vendt hjem til Danmark efter et fleraarigt Ophold i Udlandet, bl. a. i Genève, hvor han var bleven paavirket af Datidens Idéer og Rousseaus Naturbegejstring. Kort efter sin Hjemkomst havde han truffet Hennings, der havde fuldendt sin juridiske Uddannelse ved Göttingens Universitet og derefter var vendt tilbage til Danmark for at skaffe sig en Løbebane.

Venskabet mellem disse to velbegavede unge Mennesker var af en egen sværmerisk Art, hvorom deres Brevveksling bærer rigt Vidnesbyrd. Ernst opfordrede straks efter sin Afrejse Vennen til at komme til Hellebæk. Sit første Indtryk af Hellebæk og Geværfabrikken skildrer han i et Brev til Hennings saaledes:

„Jeg haaber, at De har modtaget det første Brev, jeg har havt den Fornøjelse at sende Dem fra Kjøbenhavn. Jeg kommer idag tilbage fra Helsingør, hvor jeg har tilbragt to Dage for at bese Geværfabriken, som ligger en halv Mils Vei paa den anden Side af denne By. De kan ikke tænke Dem noget mere henrivende Sted. De forskelligste, de mest romantiske Naturscener ere der forenede. Det ligger ved Bredden af Havet, der uophørlig er bedækket med Skibe; lige overfor ser man Sverigs Klipper. Søger De en ensom eller rolig Plet, behøver De blot at gaa ind i Skoven, som gjemmer en Rigdom af Søer; er De træt af disse, ville forskellige Bække oplive Dem med deres Rislen. Høie med blide Skraaninger, dunkle og stille Dale — dog, min Kjære, jeg veed ikke, hvorledes jeg bærer mig ad; men jeg beskriver meget kummerlig det skønneste Sted i Verden. Se bort fra min Beskrivelse, og forestil Dem et fuldkommen henrivende Landskab: fortryllende om Sommeren og højtidsfuldt om Vinteren. Alt dette er kun en Forberedelse; men mit projektrige Hoved har undfanget en Ide, nemlig den, at vi — hvis De kommer, Elskværdigste — meget godt kunde sige Verden Farvel for en Maaned eller længere og kaste os i Armene paa denne tiltrækkende Ensomhed. Især hvis Himlen vilde befri os for visse generende Væsener. Jeg har Forretninger og kommer til at opholde mig der i nogen Tid. Jeg har en stor — sandt at sige noget uvoren — Familie at komme til Rette med. Der er over 200 bosiddende

11. CHARLOTTE SCHIMMELMANN

Arbejdere og desuden Leiets Fiskere. Maaske — man kan ikke vide det — med Guds Bistand kunde man gjøre en og anden god Gjerning, ganske incognito. Jeg har alle Slags kjære Fantasier. Vi kunde tage et eller andet underholdende eller alvorligt Arbejde med os. Tiden vil ganske være vor egen. Nogle gode Bøger ville vi først og fremmest have. Hvis Vejret blev godt, kunde vi gaa paa Opdagelser i Naturen og

12. ERNST SCHIMMELMANN

nyde de sidste smukke Dage. Eller ogsaa kunde vi, tilfredse med den Harmoni, som lyder gennem Stormene, afsløre deres rædselblandede Skønheder; eller, hvis Vinteren skulde overraske os, vilde vi betræde den jomfruelige og rene Sne — tør jeg med Thomson¹ tilføje: vi selv lige saa rene?

Disse Billeder have megen Tiltrækning for min Følelse. Indbildningen, siger man dog, udtømmer Virkeligheden. Hvis dette har Tiltrækning for Dem, som jeg tror det har, dersom jeg kjender Dem ret, saa skynd Dem da og reis! Havet bliver ogsaa Dag

¹) Engelsk Digter (1700—48).

for Dag ubehageligere. Jeg frygter næsten for, at De ikke kommer, da jeg kun altfor meget ønsker det. Hvor jeg vilde være lykkelig, hvis min Frygt var ugrundet.“

Det viste sig hurtigt, at Ernst ikke magtede Opgaven at lede Gevær-fabrikken. Det var navnlig Forholdet til Arbejderne, der voldte ham Bryderi. Han fandt mere Behag i at dyrke Stedets Naturskønheder og fortabe sig i filosofiske Sværmerier end i de praktiske Opgaver, Faderen havde tiltænkt ham, og hans Ønske om Hennings Nærværelse blev efterhaanden til et Ønske om, at Vennen skulde overtage Forretningerne ved Virksomheden, som paa dette Tidspunkt næppe har kunnet afvinde ham nogen Interesse. Man forstaar ogsaa let, at det har været denne ikke særlig praktiske Entusiast og i Faget ganske ukyndige 20-aarige Baron umuligt at sætte sig i Respekt hos Fabrikkens Arbejdere og disponere paa rette Maade. Efter nogen Tids Forløb forlod Ernst Hellebæk og tog til København, medens han overlod Bedriften til Hennings, der, selv om han var noget mere praktisk anlagt, dog ogsaa manglede Forudsætninger og Myndighed til at magte den ret vanskelige Opgave at faa Virksomheden til at gaa tilfredsstillende. Han skildrer selv sin Sindstilstand ved Virksomheden i følgende Breve til Ernst:

„De vilde føle Medlidenhed med mig, min kjære Baron, om De vidste, hvor matte Dage slæbe sig hen for mig i denne Ensomhed, siden De er tagen herfra. Det er ikke Eneboerens, nei det er Vildmandens Liv, jeg lever; hvis jeg nogensinde havde forsvaret Naturtilstanden, vilde de sidste to Dage grundig have omvendt mig. Jeg lever Timer igjennem uden at foretage mig Noget. Hvorledes skal jeg, saa lykkelig som jeg har været ved Samlivet med Dem, slaa mig tiltaals i Ensomheden.

Igaar Eftermiddag gennemstreifede jeg en Del af disse Skove, hvori vi fortabte os sammen Dagen efter min Ankomst. Idag er Veiret min Fangevogter, og jeg har banded som en Forbryder. Det er alt det, jeg har været ved Vinduet, for at se Havet og vort Vandfald. Aftenen faldt paa, da jeg modtog Deres Brev. Overbringeren vilde, saa svirende han var, føre sin Sag for mit Forum, men hans Ros havde fundet et meget slet Organ i hans Mund. Hans Ydre var ikke tiltalende. Jeg har dog ikke afskediget ham; han sagde med en saa ydmyg Mine, at hans Skjæbne afhang af mig, at jeg ikke har villet være hans Dommer. Jeg lægger hans Sag i Deres Haand; jeg tror, at De vilde gjøre ham altfor ulykkelig, hvis De jog ham bort, men at De vilde gjøre bedre i at give ham en Plads, som Inspektøren har udfundet, hvori han kan beruse sig uden ubehagelige Følger.

Mit Brev ligner min Beskæftigelse — med andre Ord, jeg taler med Deres Folk

og Deres Arbeidere, naar jeg ikke er alene. — De Samtaler jeg har haft med Dem, har forvirret mig lidt. De har besynderlige Tanker om Venskabet, og siden Deres Delikatesse ikke tillader at bruge Ordet Ven, veed jeg ikke længer, hvad Navn jeg skal give Dem.“

„Jeg takker Dem for Deres Godhed mod vor Drukkenbold; han er fuldkommen lykkelig derover. Jeg har hos en Arbejder fundet et forældreløst Barn, der er opdraget paa sin Husbonds Bekostning. Hidtil har den brave Mand havt nogen Hjælp fra Proprietærerne; jeg har erfaret det af Andre end ham selv; da han neppe kjender mig, har han ikke bedet mig være hans Talsmand hos Dem. Jeg har givet ham de Penge, De har glemt i en af Deres Skuffer; han er tilfredsstillet, hvad Fortiden angaar, og fra Dem vil jeg nu afvente, hvad der skal gøres for ham i Fremtiden.

Jeg beder Dem sende mig nogen Lecture; jeg er færdig med alle mine Bøger og er blottet for Alt, hvad der ligner Intelligents. Jeg hader Dagene, jeg elsker Tusmørket, og jeg vaager om Nætterne. Jeg sover ofte om Dagen, nyder min The alene og drikker ingen Vin. Besynderligt at fortælle Dem sligt, vil De sige. Ak! hvis De ikke længer vil have, at jeg taler med Dem, saa sig mig, hvorledes jeg skal aflægge denne Vane!

Jeg begraver mig i Regnskaberne og Smedierne; i denne Afgrund taber jeg min Geist, mine Nydelsler og mit gode Lune. Jeg veed ikke længer, hvordan det er fat med mig; jeg mener at have tusind Ting at sige Dem, og naar jeg vil skrive, mindes jeg Intet deraf. Min Indbildningskraft er mig til Plage, mit Hjerte er fuldt af Følelser, men det savner Gjenstande. Skriv mig til, min kjære Baron! Ingen skriver; man lader mig i Stikken. Jeg beder Dem, ikke tiere at sende mig Breve fra Fremmede under Deres Couvert; jeg er ikke kjær nok i Forretninger til at finde mig deri.“

Til sidst greb den gamle Schimmelmänn ind og fik, bl. a. ved Indkaldelse af flere Hundrede Arbejdere fra Liège, løst Arbejderspørgsmaalet, der nu som tidligere i første Række bestod i Mangelen paa tilstrækkelig faguddannede Folk. Familierne Flamand, Fléron, Piquard, Herforth hørte til de da indkaldte.

Ifølge en Balance over hele Virksomheden optaget i November 1779¹ er hele Geværabrikken med Tilliggende optaget til en Værdi af 20,000 Rdlr., hvilket næppe er for lidt. Man træffer mellem de opførte Haandværkere en Mængde udenlandske Navne, saaledes Løbesmedene G. de la Commune, Etienne Malherbe, Jacob Ransy, Cork Clos, Nicolai de Moulin og iøvrigt Wilh. Lona, Lorentz Lock, Georg Kurtzhals, Lambert Joquinet, Georg Walles, Lambert Jaquet,

¹ Originalen hertil er velvilligst udlånt mig af Ingeniør F. Kaas i Hellebæk.

Chr. Büremorton, Steph. Flitner, Chr. Körner, Niels Körner, Møller Johs. Unmack, Gæstgiver Ernst Philip Weimer, Chirurgus Holstein. Mellem Aftagerne af Leverancer er opført Ostindisk Kompagni, Islandske og Grønlandske Handels Direktion. Følgende Konti giver Oplysning om, hvilke forskellige Vaaben Fabrikationen omfattede: Bajonetter, guineiske, vestindiske og hamborgske Geværer, Muskedonnere, Infanteri-Geværer, Husarsabler, Pistoler og Husarpistoler. Under Løbesmede Konto, der andrager 11,635 Rdlr., er opført Konti for Boring, Slibning, Skrabning, Tilberedning, Retning, Poleren og Stempling. Man kan ligefrem følge Vaabenets Fabrikation herigennem.

I Aaret 1790 beskæftigede Fabriksvirksomheden c. 200 Personer, der benævntes efter deres Virksomhed henholdsvis som Overværkmester, Løbesmed, Løbeborer, Løbebereder, Bøsemager, Bajonetsmed, Bajonetsliber og Skæfter. Hver Bøsemager arbejdede i sit eget Hus og kunde forarbejde sit Gevær fra første til sidste Led. Naar Vaabenet var færdigt, leveredes det til den kongelige Probermester, der var den eneste, der ikke var i Fideikommissets Tjeneste, men ansat af Kongen. Han følte sig derfor som Øvrighedsperson noget hævet over den øvrige Befolkning. Han boede i det Hus, der nu tjener som Lægebolig, og prøberede Geværerne i Proberhuset (Materialhuset) ved Siden af den nuværende Skovfogedbolig. Først naar Geværerne var godkendte af ham, gik de videre. Staten købte de fleste, men en Del udførtes dog bl. a. til Amerika (Vestindien) og til Guineakysten og Ostindien.

Fabrikationen gav i de følgende Aar et rimeligt Udbytte. I 1796 beskæftigede Fabrikken 34 Mestre, der selv betalte Arbejderne, 35 gifte og 66 ugifte Svende, samt Lærlinge, ialt brødfødedes der paa dette Tidspunkt c. 500 Mennesker. Den leverede aarlig c. 10000 Geværer. I Aarene 1781—97 indbragte Virksomheden aarlig gennemsnitlig 15637 Rdl., ialt 265840 Rdl., endnu i 1786 26347 Rdl., men i 1793—97 kun 7833 Rdl. aarlig.

I 1807 var Schimmelmänn saa forudseende 2 Dage inden Englændernes Landgang at bringe hele Geværlageret — ialt 11000 Stk. —

i Sikkerhed paa Vogne til Hovedstaden. Ved Krigens Udbrud standse Afsætningen til Udlandet, og senere i 1809 afskedigedes en Mængde Arbejdere, hvoraf en Del emigrerede til Rusland, hvor der kort forinden var anlagt en stor Geværfabrik. 1813 fabrikeredes endnu 4000 Geværer. Jærnet indførtes fra Norge. For Arbejderne og Bønderne under Hellebæk var Schimmelmann en stor Støtte særlig i de trange Tider efter 1808, og taknemlige Bønder rejste ham paa Odinshøj, hvor Ernst Schimmelmann havde ønsket at blive begravet, en Mindesten, der dog senere er fjærnet. Ved Ernst Schimmelmanns Død i 1831 var hele hans Formue opbrugt, og Fideikommisset kom under Administration. Dette lededes først af von Mentzdorff, der paa Grund af sin Barskhed paa Egnen kaldtes Menschenschreck, og derefter af Etatsraad Moldenhawer, hvis Stridbarhed og nidkære Varetagelse af Fideikommissets Interesser ikke bidrog til at gøre ham afholdt og ofte bragte ham i Konflikt med Egnens Beboere, Konflikter, om hvilke der endnu gaar Frasagn i Hellebæk. Den egentlige grevelige Ejer af Fideikommisset boede i Tyskland og viste sig i Regelen kun en 14 Dages Tid om Sommeren, naar Andejagten var gaaet ind. Saa knaldede Bøsserne ved Dammene, og et muntert Jagtliv udfoldede sig, medens Moldenhawer holdt sig i Baggrunden. Men i den øvrige Del af Aaret var Moldenhawer den uindskrænkede Hersker i Hellebæk og følte sig i høj Grad som saadan. Kendt er hans Strid med Klædefabrikkens Direktør Hamann, der bl. a. resulterede i, at Moldenhawer forbød Hamann Kørsel over Fideikommissets Grund, hvilket Hamann besvarede med at slaa en Plakat op paa Vejen, der førte ind over Klædefabrikkens Grund, hvorpaa stod „Adgang tilladt undtagen for Etatsraad Moldenhawer“.

Fra Geværfabrikkens Tid stammer ogsaa Pinsefesterne i Hammermølleskoven. Ifølge Laurits Pedersen¹ hentede allerede i 1578 Latin skolens Dreng „Maj“ i Skovene nord for Helsingør, og sandsynligvis har de helsingørske Lav fra meget gammel Tid holdt deres Majfester i Hellebæk. Da Bøssemagerlavet efterhaanden var blevet større end de helsingørske tilsvarende Lav, har Bøssemagerlavet i Helle-

¹ Laurits Pedersen: Haandværksskik i helsingørske Lav (pag. 179—187).

bæk taget Føringen. Af selve Pinsefesten, som den fejredes i Gevær-fabrikkens Tid, giver en nordsjællandsk Forfatter¹ følgende Beskrivelse:

„Denne Fest har sin Oprindelse af et gammelt Privilegium, som tillader den ældste Dreng i Geværfabrikken, naar han om Foraaret skal gøres til Svend, i de 2 Pinsedage at agere Nar i Skoven. Klædt som Harlekin og forsynet med en mægtig Træbriks gaar han omkring og fordrer sin Skærv af enhver, som han møder, naturligvis under allehaande Vittigheder og lystige Gebærder. De paa den Maade indsamlede Gaver anvendes til Klæder og Rejsepenge for Fyren. En uhyre Mængde Mennesker strømmer paa disse Dage sammen i Hellebæk, hvor, foruden Narren, ogsaa alle mulige Kunstnere og Kunstnerinder indfinder sig og ved deres Produktioner forskønne Festen. Man sejler paa den lille Indsø omkring Øen under lystig Musik, man gynger, kører i Karrusellen og danser i Løvsalen, ser paa Beridere. Alt er Liv og Lystighed, indtil paa tredje Dagen, hvor Narren af seks Mand bliver baaren op til Slottet paa en Tønde, fra hvilken han holder en Tale til det grevelige Herskab, som ved en Gave belønner ham for hans Anstregelser, hvorefter Festen er endt.“

Fra Ernst Schimmelmans Tid stammer Hellebæks Ry som Sommeropholdssted. Ernst Schimmelman og hans første Hustru *Emilie, f. Rantzau*, nærrede en sværmerisk Kærlighed til Naturen og elskede at færdes i de skyggefulde Skove og ved den kølige Strand i Hellebæk. Her besøgte Digteren Fritz Stolberg dem og skrev — i Sommeren 1776 — sin den Gang saa bekendte Ode til Hellebæk. Digtet hedder „Hellebeck, eine seeländesche Gegend“ og blev offentliggjort i Tidsskriftet *Deutsches Museum* i September 1776 og tilegnet Ernst og Emilie Schimmelman.

Med de Venner, der hyppigt besøgte dem i Hellebæk, gjorde de Udflugter i Omegnen, til Kullen og til Gurre; men særlig den nærliggende Odinshøj var Ernst Schimmelmans Yndlingsplads, og han sørgede for, at den blev beplantet. Navnet Odinshøj stammer fra denne Tid.

I 1780 døde Emilie Schimmelman og 2 Aar efter Ernst's Fader.

¹ Beatus Dodt: Rideknægten (pag. 80).

Samme Aar d. 25. Maj viedes Ernst Schimmelmänn i Hellebæk af Dr. Balthasar Münter til sin anden Hustru, *Charlotte, f. Schu-bart*, der ved sin Intelligens og Personlighed saavel som ved den Stilling, hun kom til at indtage som Ernst Schimmelmännns Hustru, spillede en betydelig Rolle i dansk Aandsliv og i Datidens Tildragelser. Ogsaa Charlotte Schimmelmänn holdt meget af Hellebæk, og naar Ernst's Forretninger — han var i 1788 bleven Statsminister — tillod det, tilbragte de i Regelen nogle Sommermaaneder i Hellebæk. Det var under et af disse Ophold — i Juni 1791 — at den i sin Tid saa meget omtalte Schillerfest fejredes paa Hellebækgaard¹. Anledningen til denne var en — fejlagtig — Meddelelse om, at Schiller var død. Ernst og Charlotte, der begge var Beundrere af Schiller, havde samlet en Kreds, hvorimellem Baggesen og hans Hustru Sofie, og da Meddelelsen om Schillers Død indtraf, arrangerede man en Dødsfest, hvorunder Baggesen deklamerede Schillers „Freude! schöner Götterfunken“ — hvorefter et Orkester af blæsende Instrumenter, der hemmelig var skaffet til Stede af Schimmelmänn, faldt ind, og bagefter var der Runddans af 4 Dreng og 4 Piger klædte som Hyrder og Hyrdinder. 3 Dage varede denne Sørgefest, men bagefter kom der saa Meddelelse om, at Schiller kun havde været syg. Festen førte iøvrigt til, at der af Schimmelmänn og Hertugen af Augustenborg blev bevilget Schiller, der sad haardt i det, en Understøttelse paa 1000 Rdlr. i 3 Aar.

I 1796 indrettede Schimmelmänn Kirke i den ene Fløj i Hellebækgaard, og her har været afholdt Gudstjenester, indtil den nuværende Kirke for nogle Aar siden opførtes.

D. 3. August 1807 saa Schimmelmänn fra Hellebæk den engelske Flaade passere og bragte samme Dag Meddelelse herom til København. De følgende trange Aar var for Hellebæk og Aalsgaarde en bevæget Tid, idet Fiskerbefolkningen her tog livlig Del i Kaperierne². Der udrustedes flere Kaperbaade fra Aalsgaarde, saaledes „Makrel-len“ med 14 Mands Besætning med Svend Nielsen fra Ellekilde som Fører og Rheder og „Det gode Haab“ med 11 Mands Besætning

¹ Se „Fra Frederiksborg Amt“ 1908, pag. 91.

² Jfr. Kay Larsen: Danmarks Kapervæsen 1807—1814.

og Kaptajn og Rheder Peter Jensen, der løste Kaperbrev d. 21. Oktbr. 1808. Skibet overgik senere til Købmand H. Schultz i Helsingør, men Peter Jensen var stadig Fører og var med til i 1810 at kapre Skonnerten „Cremor“, der prisedømtes i Jan. 1811 med en kostbar Ladning af Kaffe, Sukker, Bomuld, Muskatnødder og Farvetræ. Baaden „Svanen“ af Aalsgaarde med 12 Mands Besætning havde til Rheder og Fører Hans Christian Rif, hvis Efterkommere endnu lever i Hellebæk som ansete Fiskere. Han fik Kaperbrev d. 2. Februar 1808.

Den mest bekendte var dog Baaden „Steen Bille“ af Aalsgaarde, hvis Fører og Rheder var Christian Danielsen, der selv kaldte sig C. D., idet han kun kunde skrive sine Forbogstaver. Denne Baad tog flere Priser; mest bekendt er dens Prise d. 16. Juni 1808. Der var gaaet 2 Skibe fra Liverpool, bestemt til Narva. Det ene var en Fregat, „Narova“, der foruden at overføre 2000 Tdr. Salt skulde tjene som Konvoy for det andet og derfor var armeret med 4 seks-pundige Kanoner. Besætningen var yderligere bevæbnet med Geværer, Huggertor og Pigstave for at modstaa Entring. Ved Indsejlingen til Sundet blev Fregatten angrebet af en Gillelejekaper og besat, men da Gasterne havde splittet sig — nogle var i Kahytten, andre paa Dækket og enkelte havde lagt Vaabnene — rottede Fregattens Folk sig sammen og faldt over de danske. To af Gillelejerne blev haardt saarede, og hele Flokken joges fra Borde og maatte ty til Land. Nogle Timer senere løb „Steen Bille“ ud, kom paa Siden af Skibet og tog det, skønt C. Danielsen kun havde 7 Mand og 4 Dreng paa 12—15 Aar at raade over. Størstedelen af Skibets Besætning flygtede ved Entringen i Storbaaden ad Sverige til, men der var dog 15 Mand af alle Nationer tilbage. Samme Dag indbragtes Skibet som Prise til Helsingør.

Det skal ogsaa her nævnes, at den kendte Kaperfører og Æventyrer Jens Lind stammede fra Aalsgaarde.

Ja, det var spændende Tider for Befolkningen i Fiskerlejerne og Kystbyerne, hvorfra Kaperskibene udrustedes og rekruteredes, og noget af den Velstand, de førte til Landet, bundfældedes vel ogsaa paa Kistebunden og gav en Modvægt i de kommende trange Aar.

Hellebæks senere Historie frembyder ikke saa spændende Episoder.

Fra 1831 have en Beskrivelse af Stedet¹. „Hellebæk Sogn, Annekts til Tikjøb indbefatter Fabriksstaden Hellebæk, der ogsaa bærer Navnet Hammermøllen og Kronborg Geværfabrik, Fiskerlejet Aalsgaard, Hellebækgaard og Nordskovgaard, Hellebæksmølle og Nordskovmølle, Hartkorn c. 22 Tdr., Folkemængde c. 500. Kirken eller eller rettere Kapellet og Kirketiende tilhøre det grevelige Schimmelmannske Fideikommis. 1 Skole. Fabrikken og den derpaa liggende Gaard, Hellebækgaard, tilhørende Fideikommiset, der drives af Hr. Mitchel. Gaarden ligger i Siden af Marken. Bygningerne ere: Borggaarden, der bestaar af 3 grundmurede og teglhængte Længer af 2 Etagers Højde, og Ladegaarden, der bestaar af 4 Længer, alle af Grundmur. Ved Gaarden er en smuk Have.

Under Gaarden ligger den saakaldte Teilstrup Vang. Til Gaarden ligger et Areal af 250 Tdr. Agerland, 140 Tdr. Eng og 100 Tdr. Skov. Besætning 12 Heste, 50 Stude og 50 Køer.

De til Fabrikken hørende Bygninger ere:

1) En Boremølle, der drives ved et Vandhjul; der bliver Geværløbene borede; denne Mølle forestaas af en Mester.

2) En Hammermølle, hvor alle Geværløbene bliver smedede ved tvende Hamre, der drives ved et Vandhjul; Bælgen sættes ogsaa i Bevægelse ved et Vandhjul. Møllen forestaas af en Mester.

3) Slibemøllen, der drives ved to Hjul; her bliver Geværløbene, Bajonetterne og Ladestokkene slebne.

4) En Melmølle, der drives ved et Hjul; den er bortforpagtet til Hr. Mitchel.

Foruden de fornævnte 3 Møller til Geværfabrikkens Drift, gives endnu en 4de Mølle, der kun bruges, naar hine mangle Vand eller ere under Reparation, her bores Geværløb og her foretages sammes Slibning, ligesom ogsaa Ladestokkenes og Bajonetternes. Denne Mølle, der drives ved et Hjul, ligger $\frac{1}{4}$ Mil fra Esrom Sø og faar sit Vand fra samme, hvorimod de ovennævnte 4 erholder Vand fra de omkring-

¹ S. Stern: Topographie over Frederiksborg Amt, S. 54 f., 89.

liggende Damme. Foruden disse Møller er der 6 forskellige Værksteder, der hvert forestaas af en Mester. Ved Fabrikken er ansat en Over- og Under-Probermester, der lønnes af Kongen. For Tiden er ingen Inspecteur ved Fabrikken, men en Bogholder. Arbejdernes Antal er c. 100, der har fri Bolig for dem og Familie. Husenes Antal er 30, de er alle grundmurede og teglhængte. Fabrikken leverer især Geværer, Karabiner, Rifler og Pistoler for Arméen, dog findes der ogsaa Værksteder for Isenkramvarer. Geværfabrikken er egentligen alene indrettet for Arbejde, der skal leveres til den kgl. Armée, og dens Produktion beror altsaa paa, hvormeget hertil forlanges.

Assurance Sum er 90710 Rdl.

Til Fideikommiset hører ogsaa et Kartoffel Brænderi, et Bryggeri og en Kroe, som er bortforpagtet til Hr. Mitschel, der selv ejer her et Bomuldsspinderi, en Strømpefabrik og et chemisk Blegerie, disse Fabrikker sysselsætte 20 Personer. Ved Blegeriet er en Vadskemølle, der drives alternativt ved Vand og Hestekraft, den eneste i sin Slags i Danmark. Ved Fabrikken er et Teglværk.“

Hellebæks idylliske og skønne Natur var gennem den Schimmelmansske Kreds bleven bekendt i videre Kredse. Det ikke ringe Antal velhavende Købmænd, for en Del af fremmed Nationalitet, der indtil Sundtoldens Bortfald boede i Helsingør, bidrog sit til, at Hellebæks Ry bredtes. En stor Del af disse Købmænd kom fra England, hvor man var vant til at holde Landsted, og mange af dem opholdt sig om Sommeren udenfor Helsingør enten paa deres Landsted eller i lejede Sommerboliger; sikkert har ogsaa Hellebæk været et af de mest søgte Steder. Saaledes blev Hellebæk et kendt Sommeropholdssted, og mange bekendte Personer og Familier, Baggesen, Pram, Fru Heiberg, Carsten Hauch, Collinerne, Wieherne, Puggaards, Blochs og mange andre har været med til at befæste Stedets Ry. Hellebæk har ogsaa sat sine Spor i Litteraturen, saaledes i Beatus Dodt's Rideknægten og ikke mindst gennem Alexander Svedstrups Roman Erik Gudman, der giver et troværdigt og stemningsfuldt Indblik i Forholdene i Hellebæk i den gamle Geværfabriks Tid.

Takket være det Baand, Fideikommiset hidtil havde lagt paa Be-

byggelsen i Hellebæk, er det lykkedes ikke alene at bevare det gamle Hellebæk med de karakteristiske Huse i Bøsemagergaden, Tallerkenrækken, den gamle Lægebolig og Skovfogedbolig, Hovedgaarden, den gamle Smedje, Pakhuset og mange andre Bygninger som en ret enestaaende samlet Bebyggelse fra Enevældens Tid, men ogsaa i

13. GAMLE ANES HUS VED BØGHOLMSSØEN

Hovedsagen at forhindre en landskabelig Skønhed ødelæggende Villabebyggelse af saadan Art, som har hærget saa mange andre af Landets smukke Egne. Helt er dog Hellebæk ikke sluppet fri; der er adskillige Pletter, men de Bygninger, der er opført senere, synes dog mindre afstikkende og falder noget bedre sammen med Egnen end f. Eks. Bebyggelsen ved Raageleje og Tisvilde, der i alt for høj Grad har ødelagt disse Steders naturlige Skønhed. Gennem Naturfredningsloven og ved Reglerne om arkitektonisk værdifulde Bygningers Fredning er der nu Mulighed for, da det Schimmelmansske Fideikommis er gaaet over til fri Raadighed, at Hellebæk vil

kunne bevares uforandret, og de store Skønhedsværdier, det rummer baade paa Naturens og Bygningernes Omraade, vil kunne komme ogsaa Efterslægten tilgode.

KILDER

Der findes ingen tidligere samlet Beskrivelse af Hellebæk eller Hellebæk Geværfabrik, og Stoffet til nærværende Beskrivelse har derfor maattet samles fra Kilder af højst forskellig Art. De vigtigste Bidrag til Stedets og Fabrikens Historie er hentede fra: *Øresunds Toldregnskaber*, bl. a. Aargangen 1576 Folio 914, 941, 946, 948, og 952, 1598 Folio 742 og 1599 Folio 84, 86 m. fl. — *Hammermøllens Regnskaber* (i Rigsarkivet), der findes opbevarede lige fra Møllens Oprindelse i Aaret 1600. — *Statistisk Tabelværk* 1. Hæfte 1801—1834. — *Hans Rostgaards Liv og Levnet* af Laurits Thura (1726). — *Kall 48 Folio* (Kgl. Bibliotek). — *Codex Esromensis* udg. ved O. Nielsen (1880). — *Danske Magazin* 5. Rk., 2 Bd. — *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familie* ved L. Bobé, særlig 5. Bind's Indledning, hvori findes Heinrich Carl og Ernst Schimmelmans Biografi. — *C. Nyrop: Johan Frederik Classen* (1897). — *Astrid Paludan-Müller: J. F. Classen* (1923). — *C. Nyrop: Helsingørske Industriforhold i Fra Arkiv og Museum* 2. Bd., 2. Hf. 1904, hvori findes en Del Oplysninger ogsaa om Hellebæk Geværfabrik. — *Kay Larsen: Danmarks Kapervæsen 1807—14* (1915). — *S. Stern: Topographie over Frederiksborg Amt* (1831). — *Pontoppidans danske Atlas* (1764). — *Relationes speciales over Cronborg Amt* (Kgl. Bibliotek). Tom I. — *Kong Christian IV's egenhændige Breve* ved S. F. Bricka og J. A. Fridericia. Bind I. — *Nyrups Magazin for Rejsekskildringer* 4. Bind 1825. — *Thaarups Statistik* 2. Bind. — *Kronens Skæder* ved West. — *Biografisk Leksikon*. — Endvidere en Række Tidsskrift- og Avisartikler.

NOGLE SKOLEMINDER

OM NYANSATTE LÆRERE VED HELSINGØRS
LÆRDE SKOLE I TIDEN 1826—31

MEDELDT EFTER HERREDSFOGED OLE LUNDS
MANUSKRIFT VED HAKON MÜLLER

I Fortsættelse af Artiklen: Nogle Skoleminder fra Helsingørs lærde Skole 1820—25 i „Fra det gamle Helsingør“, Aarbog for 1924, S. 61—90, offentliggøres hermed en Række Skildringer af de nye Lærere, som *Ole Lund* fik i sine sidste fem Skoleaar: *C. A. Thortsen*, *Chr. Weerlin*, *Christen Thaarup*, *R. J. F. Henrichsen* og *Fr. Chr. Olsen*.

Foruden at give et interessant Billede af Omgangstonen mellem Datidens Lærere og Elever giver Erindringerne tillige Bidrag til Belysning af H. C. Andersens kendte Rektor *Simon Meisling*.

Til Biografien af Herredsfoged *Ole Lund* (nævnte Artikel S. 61) skal føjes nogle Smaatræk, som skyldes velvillig Meddelelse fra Sønnen, Oberst *Alfred Lund* (f. $\frac{1}{4}$ 1851):

„Ved sin Afsked i 1870 flyttede *Ole Lund* til København og boede først nogle Aar paa Frederiksberg. I 1874 flyttede han til Viktoriagade. Han var dengang meget gig-tisk og kunde daarligt gaa; i de $6\frac{1}{2}$ Aar, han boede der, var han kun ude to Gange. Han havde der et lille solbeskinnet Værelse, hvor han sad og skrev, indpakket i sin varme Slobrok, og lod sig gennemvarme af Solen. Denne Kur havde den Virkning, at Gigten fuldstændig forlod ham, saa da han i 1880 (68 Aar gl.) flyttede til Hørsholm, var han saa rask, at han kunde passe en temmelig stor Have og save Brænde baade Sommer og Vinter ude i Gaarden. 1884 flyttede han tilbage til København, og her til-bragte han sine sidste Leveaar med at skrive. Han havde en Hukommelse, der var fænomenal, og det morede ham mange Gange at sætte de Unge, der kom i hans Hjem, i Forlegenhed ved at spørge dem om historiske og sproglige Ting. Han kunde det meste af det nye Testamente paa Græsk udenad — han var en meget religiøs Mand — og at holde en Tale paa Latin var ham en let Sag.

I de senere Aar lærte han sig selv Engelsk, saa han kunde oversætte en engelsk Bog; tale Sproget kunde han selvfølgelig ikke.

Desværre fik han nogle Aar før sin Død Ørebetændelse, saa han blev meget tung-hør. Han døde 12. Februar 1891 af Aarebetændelse, der gik over til Koldbrand. Han ligger begravet paa Frederiksberg Kirkegaard.“

Adjunkt *Carl Adolph Thortsen*¹ var den første af de ny Kræfter, der tilførtes Helsingørs lærde Skole under Rektor Meislings Bestyrelse og han efterfulgte Adjunkt Westphal, da denne entledigedes, og det var sandelig ingen betydningsløs Acquisition for Skolen. Det Fag, der tilfaldt ham igiennem alle Skolens Klasser, var latinsk Stil og mundtlig Oversættelse fra Dansk til Latin. Hvad han iøvrigt læste med de to nederste Klasser, har jeg glemmt. Han var den eneste af de Lærere, der ansattes i min Skoletid, ved hvis Tiltrædelse der fandt en Indsættelseshøjtidelighed Sted, som afholdtes i den øverste Klasses Lokale.

Højtideligheden bestod i, at der udgik Indbydelse til Skolens Vellyndere og Disciplenes Forældre, ligesom der af Rektor udgaves et særskilt Indbydelsesskrift, — hvis jeg ikke fejler, en Oversættelse af Anakreons Digte — hvorefter disse tilligemed Skolens Forstanderskab samledes en Eftermiddag i det nævnte Lokale, der var ryddeliggjort for dets Bænke, der var afløst af Stole. Kathederet var flyttet henimod en af Vinduespillerne, og Disciplene vare opstillede bag Stolerækkerne langs med Væggene og rangerede efter deres Klasser og Nummerfølge.

Fløjdørene til de to Sideklasser vare fuldt opslaaede for at give yderligere Plads.

Først betraadte Rektor Kathederet og oplæste en lang skreven latinsk Tale, hvori han efter at have buden Adjunkt Thortsen velkom-

¹ Han var Søn af Stadshauptmand, Silke- og Klædekræmmer Thortsen i Kjøbenhavn og blev født d. 22. Decbr. 1798. I 1817 blev han Student fra Kjøbenhavns Katedralskole og i 1826 ansat som Adjunkt ved Helsingørs lærde Skole, efter i nogle Aar at have studeret Theologie og givet Undervisning i Borgerdydskolen paa Christianshavn. I 1827 tog han Magistergraden og i 1836 Doktorgraden. I 1837 ansattes han som Overlærer ved Roeskilde Katedralskole og blev i 1844 Rektor ved Randers lærde Skole. Derfra entledigedes han efter Ansøgning i 1857 og døde i Kjøbenhavn i 1878.

men som Medhjælper gjorde Rede for Skolens Maal, hvortil Lærernes Bistand krævedes, i korte Træk omhandlede dernæst disses an-

1. OLE LUND SOM OVER-AUDITØR, 40 AAR GL. (1852)
Efter Tegning af Maleren Fritz.

svarsfulde Gjerning og opfordrede Forældrene til i Hjemmet at bistaa Skolens Bestræbelser, hvorefter han erklærede Adjunkt Thortsen for indsat.

Den indeholdt naturligvis langt mere, men da han, efter sin alminde-

lige Vane og i sin Forlegenhed over at skulle præsentere sin Person for en talrig og iagttagende Forsamling, yderligere ilede med Oplæsningen for blot at blive færdig, var det ikke let at følge ham for dem, der vare i de lavere Klasser.

Dernæst betraadte Adjunkt Thortsen Kathederet, og i en vistnok klassisk latinsk Tale og med et sonort Organ udviklede han uden at oplæse den nedskrevne Tale — som han dog holdt i Haanden — efter at have bragt Forsamlingen sin Hilsen og Tak for deres Nærværelse, de Pligter han havde paataget sig, det Ansvar hans Gjerning paalagde ham, og det Maal, hvorefter han agtede at stræbe, hvorefter han sluttede med en smuk Henvendelse til Disciplene og deres Forældre om at have Tillid til ham og komme ham i Møde med samme Velvillie, hvormed han mødte dem.

Da han talte langsomt og tydeligt, var det ikke vanskeligt at følge ham for dem, der vare komne noget videre frem i Skolen.

Dermed var Højtideligheden¹ forbi, og fraregnet Lærerne, nogle Embedsmænd, der selv havde studeret, og Disciplene i ældste Klasse, var der næppe nogen af de Indbudne, der forstode et eneste Ord af de holdte Taler, men den Gang var endnu Intet, der angik Skolen, fiint nok, naar det ikke serveredes paa Latin.

Om hans anerkendte Dygtighed behøver jeg næppe at tilføie mit Vidnesbyrd; jeg skal blot bemærke, at han i enhver Henseende var

¹ Dette var den eneste Skolehøjtidelighed, der forefaldt i min Tid og navnlig fandt inden senere Lærerindsættelse Sted, skjøndt der indtraf flere Lærerindsættelser og da navnlig af Overlærerne.

Derimod mindes jeg, medens jeg var i tredie Klasse, at denne pludselig overraskedes ved, at Rektor traadte ind, ledsaget af flere fremmede svenske Lærde og Prælater. De kom fra øverste Klasse, hvor de havde paaørt Undervisningen i Sprog. Vi havde tilfældigvis Undervisning i den Time under Overlærer Schjørring, der rettede den Opfordring til dem om at opgive Themaer, hvorover de ønskede at høre Disciplenes Examination. Da de imidlertid med stor Høflighed havde afslaaet dette og overladt det til ham selv, examinerede han flere Disciple, idet han opgav dem til Besvarelse almindeligere Spørgsmaal fra forskellige Tidsperioder. Det var Spørgsmaal fra den gamle, Middelalderens og den nyere Tids Historie, som enhver Discipel maatte antages at have paa rede Haand, og Examinandernes sikre og bestemte Svar syntes at overraske Herrerne, hvoraf En høit udrød: „Kors, bevares, alt dette utan Bogen“.

Der var tagen saa liden Opmærksomhed af deres Ankomst og Nærværelse, at der ikke en Gang var anbragt Stole i Klasserne, hvorpaa de kunde sidde, men de maatte tage Plads paa en eller anden af Skolebænkene, hvor saadan var ledig. Men maaske var det ogsaa en virkelig Overraskelse for Rektor og Lærere.

en sjælden duelig Lærer, og det ganske vist ikke var hans Skyld, om en eller anden Discipel ikke bragte det saavidt, at han skrev en almindelig god latinsk Stiil, hvad jo for den Tids Studenter havde en langt vigtigere Betydning end nu omstunder. Det var blot at beklage,

2. REKTOR, DR. PHIL. C. A. THORTSEN

at han ikke i ældste Klasse kom til at læse en eller anden af de klassiske Forfattere med Disciplene, thi der vilde da have været given ham endnu rigere Lejlighed til at gjøre opmærksom paa Sprogets Bygning og dets særegne Talemaader og Vendinger.

Han forblev ugift¹, medens han var ansat ved Skolen i Helsingør og døde ugift i Kjøbenhavn, efter at være entlediget som Rektor ved Randers lærde Skole. Hans rolige og afmaalte, men iiskolde Optræden ligeoverfor Disciplene indgjød disse den skyldige Respekt, og

¹ Sml. S. 64.

hans sande Dygtighed forskaffede ham deres Tillid, ligesom næppe nogen Discipel forlod ham uden sand Høiagtelse.

Om han derimod vandt deres Kjærlighed og Hengivenhed, turde være i høi Grad tvivlsomt, dertil var han for kold og tilbageholden ligeoverfor dem, skjøndt jeg ikke betvivler, at han i Hjertet og paa sin Maade følte megen Velvillie for dem. Selv mod dem, der læste privat med ham¹ — og han tjente godt derved — beholdt han det tilbageholdne, om han end af og til kunde indlade sig i Passiar med dem om Et og Andet, der angik Skolen. Han var et Pligtmenneske og som saadan meget samvittighedsfuld i sin Skolegjerning. Om han var aldeles upartisk og ikke gjorde lidt Forskjel mellem Høi og Lav, kunde der vel ogsaa være forskjellig Mening.

Af Biografien, der findes indført i de i 1880 udkomne „Efterladte Smaaskrifter af C. A. Thortsen“, ser jeg, at min udtalte Opfatning af ham, som er nedskreven nogle Aar før jeg læste Biografien, i det væsentlige stemmer med den randerske Discipels Opfatning, men forøvrigt giver den mig Anledning til nogle Bemærkninger.

At Thortsen i sine unge Aar skulde have følt sig uberørt af kvindelig Ynde og Skønhed, er vel næppe at antage, men at han i den Retning som en anden Ewald skulde have haft nogen aldrig forsvindende Hjertesorg, betvivler jeg dog meget. Da han tiltraadte Adjunktpladsen i Helsingør, var han 28 Aar gl., altsaa i den Alder, hvor Attraaen til at stifte en Familie vel stærkest opstaaer; men der forlød i min Skoletid Intet, der i den Retning skulde have været skjæbnesvangert for ham, og Disciplene pleie dog gjerne at have skarpt Øre og Øie for saadant. Han deltog i Selskabslivet, om end ikke meget, men spillede næppe nogen stor Rolle deri, skjøndt han ingeniunde manglede Evner eller Sands for at gjøre en Conversation tiltrækkende og underholdende, og derhos besad et ejendommeligt, men noget tørt humoristisk Lune. Han udmærkede sig i mine Skoleaar ligesom vistnok i hele sit Liv ved en exemplarisk moralsk Vandel. — Der-

¹ Med H. C. Andersen, som kun klarede sig daarligt i Thortsens Fag: latinsk Grammatik, læste Thortsen en Tid privat hver Søndag „og det uden Honorar“. H. C. Andersens Levnedsbog, udg. af Hans Brix, S. 124. (Udg. Anm.)

imod havde han i min Skoletid en stor Familiesorg, der i lang Tid nedbøiede ham, og som han mulig aldrig ganske forvandt, men som jeg dog ikke finder Anledning til nærmere at omtale her.

Naar Biografen yderligere bemærker, at „hvad Religionen angik, ansaae vi ham instinktmæssig som en Vantroende“, uden at tilføie nogen nærmere Begrundelse eller Antydning om, at det kun var en løs, forbigaaende Opfatning, da forekommer det mig, at man af hans Skoletaler faar et andet Indtryk og navnlig af den i 1849 holdte, og han var en altfor samvittighedsfuld Mand til, at han i saa vigtigt et Anliggende skulde udtale noget paa Skrømt. Han var ganske vist i min Tid ikke nogen Kirkegjænger, men dertil kunde jo være mange Grunde, og Præsterne, der da vare ansatte i Helsingør, hørte ganske vist ikke til de fremragende. Om han i min Skoletid søgte Herrens Bord, er mig ikke bekendt. Men et Menneskes indre Troesliv er det vanskeligt at trænge ind i.

Den engelske Miss, der omtales af Biografen og i Brevet til Jakobsen¹ af 20. Februar 1831, var en Miss Chapmann, Datter af en rig Skibsklarerer i Helsingør. Hun var meget religiøs, og naar der var engelske Søfolk, der laae syge paa Hospitalet, hvad der den Gang ikke var saa sjældent, gik hun daglig til dem for at læse af det nye Testamente for dem. Hun talte meget godt Dansk og var, hvis jeg ikke feiler, barnefødt i Helsingør.

Endelig skal jeg i Anledning af Brevene til Jakobsen bemærke, at man vistnok vilde feile meget, hvis man vilde antage Udtalelserne om Meisling ganske efter Ordene. Det kunde ikke være Thortsen ubekjendt, at det var paa Grund af Meislings særdeles Anbefaling, at han fik Ansættelsen i Helsingør, og ligesaa lidt kunde det være ham ubekjendt, at Meisling skattede ham meget høit. Modsætningen mellem dem var imidlertid saa stor, at der vel af og til kunde opstaae en Rivning imellem dem, saa meget mere som Thortsen ikke var af dem, der taalte meget, men i min Tid var Forholdet mellem dem dog jævnt godt.

¹ „Trolddom“s Forfatter, Historikeren P. V. Jacobsen. (Udg. Anm.)

Da Adjunkt Steenberg¹ blev ansat som Præst paa Bornholm i Slutningen af Aaret 1826, blev alt i Januar Maaned det paafølgende Aar cand. phil. *Christian Werliin*² constitueret som Adjunkt ved Skolen. Han var en ganske ung Mand, der ikke kunde finde sig til Rette med Rektor og de stedfindende Forhold, hvilket i Forening med, at hans endelige Ansættelse vilde lægge ham betydelige Hindringer i Vejen for hans Studiers Fortsættelse, bevirkede, at han alt i Juli s. A. fik den ham meddelte Constitution hævet efter indgivet Ansøgning.

Han blev i den korte Tid, han var ansat ved Skolen, meget yndet af Disciplene, og det blev af dem meget beklaget, at han saa tidlig forlod Skolen. Han vilde vist ved en længere Forbliven have vundet en stor Deel af Disciplene for sig; thi han var en livlig og godmodig Charakter og forstod at finde Vei til deres Hjerter. Hvorledes han forøvrigt vilde have udviklet sig som Lærer, er vanskeligt at sige, da hans Virksomhed som saadan var saa kortvarig.³

Da Constitutionen for Werliin hævedes, blev cand. phil. *Christen Thaarup*⁴ i September s. A. ansat som Adjunkt i hans Sted. Ganske vist maatte det om ham siges, at han var temmelig svag lige overfor Disciplene i de ældre Classer. Jeg tør eiheller paastaae, at disse ikke under ham lærte, hvad han docerede, men er meget tilbøielig til at an-

¹ Aarborg 1924, S. 84—85. (Udg. Anm.)

² Han var født i Kjøbenhavn i 1804 og blev Student i 1824 og indkaldtes til første og anden Examen. I 1829 tog han theologisk Examen ligeledes med Udmærkelse. I 1838 disputerede han for den theologiske Licentiatgrad og blev i 1841 ansat som Præst og døde som saadan.

³ H. C. Andersen omtaler i sin Levned's Bog (S. 126) Werliin med megen Varme. W., der var gammel Elev af Meisling, kom i dennes Hus hver Søndag og „saa hvorledes jeg havde det, hvad jeg leed, og raadede mig en Dag, men med største Forsigtighed at sige Collin ganske min Stilling, selv vilde han i den tilstundende Paaskeferie gaae til ham og fortælle det Hele. — Han trøstede mig hjertelig, sagde mig, jeg havde Hovede, at der vilde og maatte blive noget af mig, denne Roes opflammede mig, at jeg selv i Hebraisk bragte det til at faae „Udmærket godt“ flere Gange“. (Udg. Anm.)

⁴ Han var Søn af Etatsraad Thaarup og født i Kjøbenhavn 1795. Han blev Student 1813 og tog ogsaa anden Examen, men ingen Embedsexamen. I 1816 ansattes han som Adjunkt ved Slagelse lærde Skole, men tog sin Afsked fra denne Stilling i 1819 og levede derpaa i Kjøbenhavn, indtil han i 1827 blev ansat som Adjunkt ved Helsingørs lærde Skole, hvorfra han ved dens Nedlæggelse gik af med Ventepenge og døde i 1849. I min Skoletid var han ugift, men blev senere gift*.

* 1832 med Ane Marie Keil, f. ¹⁰/₄ 1802 d. ¹⁰/₄ 1873. (Udg. Anm.)

tage, at han selv ikke havde den Interesse for de Fag, der tilfaldt ham, som havde været ønskelig, hvilket ikke kunde undlade at virke slappende paa flere af Disciplene. Efter min Opfatning egnede han sig i det Hele ikke til den pædagogiske Virksomhed, skjøndt han utvivlsomt var en meget kundskabsrig og videnskabeligt dannet Mand, ligesom han mellem sine Samtidige var meget vel anset for hans Dygtighed. Han levede meget for litteraire Sysler, skjøndt han næppe producerede meget, og det havde vistnok været bedst for ham og for Disciplene meget tjenlig, om han ganske havde kunnet hengive sig til dem og til sit contemplative Liv. Han var forøvrigt en grundhæderlig Mand, men forøvrigt af nogen sygelig og derhos forunderlig distrahit Natur og kunde saaledes fortabe sig i sine Tanker, at Undervisningen ganske standsede et Kvarter eller en halv Time, naar blot Disciplene forholdt sig rolige og stille.

Nogen sær Kjærlighed eller Deeltagelse fra Disciplene sporedes ikke for ham, og han vandt ei heller disse.

Han gik under Benævnelsen „den plagede Mand“ eller „Ligtornsmanden“, og han leed særdeles meget af dette ulidelige Onde, uanset alle de Kure, han brugte derimod.

Efter Overlærer Schjørrings Død i 1828 udnævntes daværende Magister *Rudolph Johan Frederik Henriksen*¹ d. 18. November s. A. til Overlærer ved Skolen. De Fag, han overtog, vare Historie, Tydsk og Hebraisk. Ogsaa hans Dygtighed er saa erkjendt fra andre Sider, at der ikke behøves at føies Ord til fra min Side, ligesom han ogsaa var en samvittighedsfuld Lærer. Nogen stor Historiker var han dog næppe og stod langt tilbage for sin Formand i den Retning. Han erhvervede sig ganske vist Disciplenes Agtelse; men ei heller han

¹ Han var født i Aaret 1800 i Schwerin i Mecklenburg, men kom 1811 til Kjøbenhavn og i Huset hos Morbroderen, Etatsraad Nathanson. I 1818 blev han Student og tog i 1825 den da oprettede philologiske Embedsexamen og ansattes i 1826 som Adjunkt ved Metropolitanskolen. 1828 udnævntes han til Overlærer ved Helsingørs lærde Skole, men forflyttedes alt i Septbr. 1830 som Lektor til Sorø. I 1843 udnævntes han til Rektor for Odense Kathedralskole og døde dersteds i denne Egenskab*. Under Opholdet i Helsingør ægtede han en Datter af sin fornævnte Morbroder.

* 15/2 1871. (Udg. Anm.)

forstod at vinde deres Kjærlighed eller Hengivenhed, dertil havde han ikke nok Blik for dem. Det var meget vanskeligt at gjøre ham tilpas, om man end nok saa godt kunde sine Ting, og hans stadige Omkvæd: „fastere, fastere, fastere“ forskaffede ham Navnet „Faster“, ligesom han ogsaa mellem Disciplene gik under Navnet „det brægende Lam“ paa Grund af noget særegent slæbende og pibende i hans Udtale.

Alt i 1830 forflyttedes han til Sorø og afløstes af Philologen *Frederik Christian Olsen*¹, der overtog de samme Fag, som Formanden havde havt.

Da der der imellem disse var Hebraisk, som han selv først skulde til at lære, bleve det følgende Aars Studenter snarere hans Lærere end han deres, som han da selv paa sin egen joviale Maade erkjendte og morede sig over. Det gik ham nok i Begyndelsen ikke stort bedre med de andre Fag; men derover kom han lettere.

Han var ikke bange for, naar Leilighed dertil ved en eller anden Anledning gaves, at føre en gemytlig lille Passiar med Disciplene i ældste Klasse og frygtede ikke for, at det skulde skade Disciplinen, hvad det da næppe heller gjorde. Imellem det Meget, der saaledes blev omtalt, mindes jeg saaledes, at han en Gang, da der i en Historietime blev talt om Syner og lignende overnaturlige Begivenheder — maa-ske var det i Anledning af Brutus' Syn før Slaget ved Philippi — udtalte, at han selv havde oplevet et saadant, og da han naturligviis ivrigt opfordredes til at fortælle det, meddelte han os ogsaa villigt Følgende. Han var, da det fandt Sted, Alumne paa Borchs eller Walkendorffs Collegium, hvor han havde sit eget Værelse. Han var gaaet til Sengs ved sin sædvanlige Tid og var sig bevidst, at han hverken havde overanstrengt sine aandelige Evner eller læst noget, der

¹ Blev født i Kjøbenhavn 1802 og Student alt 1817, tog philologisk Embedexamen i 1827 og ansattes samme Aar som Adjunkt ved Metropolitanskolen i Kjøbenhavn. I Slutningen af 1830 blev han Overlærer ved Helsingørs lærde Skole, hvorfra han i 1837 i samme Egenskab forflyttedes til Metropolitanskolen. Derfra afgik han i 1844, da han blev Rektor ved Viborg lærde Skole*. Han var alt gift**, da han ansattes i Helsingør.

* Tog sin Afsked 1866. Døde ²⁴/₁₀ 1874. (Udg. Anm.)

** ¹⁰/₄ 1827 med Martha Helene Andrea *Schütte*, f. ¹⁴/₁ 1803 d. ³⁰/₇ 1853. (Udg. Anm.)

kunde sætte hans Phantasie i særegen Bevægelse, ligesaa lidt som han havde nydt nogen hidsende Drik. Da han havde sovet nogle Timer, vaagnede han, og da det var Maaneskin, var hele Værelset fuldstændigt oplyst. Han saa da over sig et Væsen, saaledes som man udmaler sig en Barneengel¹ i hvidt Gevandt og med Vinger, der svævede over ham i en Kreds af halvanden Alen, og som smilede til ham. Idet han vaagnede, laa han ikke paa Ryggen men paa Siden og vendte sig først lidt efter lidt ganske langsomt om paa den. Medens han vedblev at betragte det smukke Syn, spurgte han sig selv, om han drømte eller var vaagen, og for at overbevise sig selv kneb han sig stærkt i Armen og kom til fuldstændig Overbevisning om, at han var, hvad man kalder lysvaagen, og at det, han saa, hverken var noget Drømme- eller Phantasibillede. Synet varede et godt Kvarter og der-

3. REKTOR R. J. F. HENRICHSEN

over og forblev i samme Stilling, medens han laae og betragtede det, men begyndte derpaa at blive utydeligt og forsvandt i en let Dunst. Saa snart Synet var forsvundet, stod han op og nedskrev en Beretning derom for yderligere at overbevise sig selv om dets Virkelighed.

Han gik derpaa til Sengs igjen og sov snart saa tryk og rolig en Søvn, som den han havde haft, forinden han vaagnede og saae Synet. Da han igjen vaagnede om Morgenen, stod det hele ligesaa klart

¹ Læsemaaden tvivlsom. (Udg. Anm.)

for ham, som da han om Natten havde havt det, og Pletterne paa hans Arm og den nedskrevne Beretning bestyrkede ham yderligere i, at det ikke havde været noget Drømme- eller Phantasibillede, og denne Anskuelse fastholdt han endnu, da han fortalte os det. Efter hans Meddelelse var der Intet, hvormed han kunde sætte Synet i Forbindelse, og skjøndt han i lang Tid derefter antog, at der vilde indtræffe noget, som kunde træde i Forbindelse dermed, var indtil Meddelelsens Tidspunkt noget saadant dog aldrig sket.

At fælde nogen Dom over ham som Lærer betragtet seer jeg mig forøvrigt ikke i Stand til. Men jeg beklager meget ved Mindet om ham, at jeg kun havde denne min sidste Lærer i Skolelivet lidt over trekvart Aar; thi ved Siden af hans Dygtighed var der et Hjertelag hos denne livlige Mand, der strax kom Disciplene i Møde og indtog dem for ham, og jeg betvivler ikke, at han for Flere blev en af de Lærere, som man ikke alene bevarer i taknemlig Erindring, men om hvis Minde man altid freder med Kjærlighed.

TO KONTRAKTER

ANGAAENDE PENSION, SOM TO PRÆSTER SLUTTEDE MED
DERES FORMÆNDS ENKER ANNO 1680 OG 1686

AF ERH. QVISTGAARD

DISSE to Kontrakter, som findes i Ølstykke Herreds gamle gejstlige Skifteprotokol fra 1679, er vist ret enestaaende i deres Art, baade med Hensyn til deres Indhold og Ælde, idet Præsten i Regelen ægtede sin Formands Enke eller Datter — der er Eksempler paa, at en Præsteenke saaledes er gaaet i Arv til fire efter hinanden følgende Præster i samme Embede — for saaledes at undgaa at svare hende Pension, og jeg har derfor ment, at det maaske kunde interessere Aarbogens Læsere at gøre sig bekendt med disse gamle Aktstykker.

Angaaende de her omtalte Præster skal kun oplyses, at Hr. Christen Hegelund, saaledes som dette Dokument udviser, var Sognepræst i Snodstrup fra 1679, idet Formanden, Peter Johansen Hoff, døde det Aar, og Skiftet over ham blev holdt d. 6. Oktbr. s. A. Mærkeligt nok nævnes Christen Hegelund slet ikke i Wibergs Præstehistorie, men ifølge Præsteindberetning 1757 til H. de Hofman blev han i 1689 forflyttet til Norge.

Kontrakterne lyder saaledes:

Nr. 1. Contract oc Forening om aarlig pension af H(r) Christen i Snodstrup til Margrethe sal. Her Peiters.

Udi den Hellig Trefoldigheds Naffn haffuer ieg underskrefne, Sognepræst til Snodstrup Meenighed opret og stifted en venlig Contract med min salig formands Eencke, Margrethe sal. Hr. Peters og

det i efterfølgende Poster: først og fremmest anloffuer vi paa begge Sider hinanden al Kierlig oc oprictig affection oc omgengelse oc ellers anloffuer ieg hende til Pension Aarlig at giffue hende 1½ Pund Rug¹, 1½ Pund biug en gang om Aaret inden Kyndelmisse, uog Aarlig tre lam, tre gæss, tre skpr are² i loulige Tider oc tre daler penge, nemlig 1 Dlr. til huer af de 3 store Høytider oc aarlig holde hende en koe paa forring om vinteren offuer oc denne Contract at angaa fra Michaeli Anno 1680 oc vedvare i hendes Enkesædis Tid, oc disimidler tid anloffuer ieg oc min Hustru i andre Vilkaar at være hende til gode oc magelighed, huor udi vi formaar. Til diss ydermere forsikring haffuer vi samtlige venligen ombedet voris kiere Herrits Proust, hæderlig oc høylærd Mag. Hans Hansen Windekilde hos os at være offeruærendes oc underskriuer Actum.

Snodstrup prestegaard, Margrethe Dag d. 13. Juli Anno 1680.

C. Hegelund m. p.³ Paa min kiere Fasters vegne saasom hindis
laugværge Hans Hoff.

Efter begge Parters begiering til Vitterlighed

Hans Hansen Windekilde.

Nr. 2. Contract mellem Hederlig og vellærd Hr. Bastian Pedersen, Sognepræst i Ølstøcke og Mette, sal. Hr. Niels Banners pension angaaende.

I den Hellig Trefoldigheds Navn er Skeen en venlig Contract mellem dend Hæderlig og Vellærd Mand Hr. Bastian Pedersen Calundborg, Sognepræst i Ølstøcke oc Hans sal. Formands, sal. Hr. Niels Banners efterladte Enke, dend Hæderlig, dyderig oc Gudfrøctige Matrone Mette Christoffersdatter paa efterfølgende Maade: Nefelig: Att Mette, sal. Hr. Nielses Sckal hafve Hendis Kost oc daglig Ophold ved Hr. Bastians bord, saasom Hand oc Hans Hustru Self niuder. Saa oc fornøden Værelser oc Ildebrand. Disligeste holde Hende et par Heste paa foder oc at niude Samme foder oc tilsium som Hans egne Heste oc holde hende paa foder tuende Kiøer og

¹ Pund, gl. Maal = 4 Tdr.

² are = Havre.

³ manu propria: egenhændig.

noget ung Qveg een tiid lang indtil det kommer til fremvest. Hvorimod Mette, sal. Hr. Nielsis Afstaar til Hr. Bastian all Kongens Anpart tiende, som Hun i feste Hafver, den Haffre Hende kand tilkomme saa Nær som 2 Tønder Hafre oc Afstaar Hun ald pre-tention Hende som en Enke efter Loven til Pension aarlig kunde berettige. Anlofver oc Hr. Bastian aarlig som een discretion at for-ære Encken fire Rixdaler Hvorimod hun af sær affection til hendes Svoger (∴ Svigersøn) ey begiærer nogen Rente aff de 135 Rdl. 2 Mk. hende i præstegaarden tilkommer, saalænge Hun er i præstegaarden oc Pengene hos Hr. Bastian blifver bestaaende. Offverskriffes Saa-ledes i ald venlighed oc eenighed at være forligt oc urøggelig at hol-dis skal vidner vi med vore egne Hænders Underskrifter.

Ølstøche 5 Febr. 1686.

Bastian P. Calundborg. Mette sal. Hr. Nielsis.

Til Vitterlighed: Ebbe Jensen. Jens Bang. C. Hegelund. Hans Hansen Windekilde.

JUDICERHUSET VED FREDERIKSBORG SLOT EN BERIGTIGELSE

AF FR. WEILBACH

I min Bog om Frederiksborg Slot S. 88 har jeg udtalt, at det er Architecten F. Meldahl, der bærer Ansvar for, at Judicérhuset, som laa ved Rendebanens søndre Ende, blev nedrevet efter Branden i 1859. Der er her indløbet en Fejltagelse, som jeg ønsker at berigtige. Paa Foranledning af Fru Kammerherreinde H. Stemann, Haderslev, F. Meldahls Datter, er der foretaget en Undersøgelse i Rigsarkivet, og det har derved vist sig, at Ansvar, hvis der i det hele taget kan være Tale om et saadant, i første Linje maa falde paa Worsaae, der ifølge sin Stilling som Direktør for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring havde den Pligt at paase, at intet værdifuldt Fortidsminde gik til Grunde. Af Rigsarkivarens Skrivelse til Fru Stemann, som aftrykkes nedenfor, vil man se, at Worsaae er blevet spurgt, og at han har godkendt Nedbrydningen.

RIGSARKIVET

København, den 13. Januar 1928.

I Besvarelse af Fru Kammerherreindens Forespørgsel af 27. f. M. beklager jeg at maatte meddele, at det ikke er lykkedes at skaffe fuld Klarhed over de fremsatte Spørgsmaal, dels fordi Betegnelsen Judicérhuset yderst sjældent forekommer i det ret store Antal af Sager, som er gennemgaaet i Anledning af Kammerherreindens Forespørgsel, og dels fordi der i disse Sager ganske vist jævnlig henvises til ledsagende Kort og Planer, men uheldigvis saaledes, at disse oftest mangler, hvor de kunde ventes at give nogen nyttig Detailoplysning.

Hvad Forlægningen af Landevejen angaar, som tidligere havde ført over de to

første Slots-Øer og gennem Porten i Amtmandsfløjen, var det efter at denne Passage var bleven spærret ved kongelige Reskripter af 1861, 21. Januar og 27. Oktober, ved kongelig Resolution af 1862, 5. Maj, bestemt, at der i Stedet for denne ældre Passage skulde lægges en Vej over Rødebro og Karruselpladsen, og at der for dette Formaal skulde nedrives en ved den forrige Amtmandsbolig værende Halvtagsbygning. Med Gennemførelsen af den ved denne kongelige Resolution fastsatte Ordning trak det imidlertid ud, og først 1863, 13. Juni, meddelte Meldahl Finansministeriet, at Nedbrydningen af den omtalte Halvtagsbygning „nu“ var fuldført; men der er i hele den ret udførlige Sag om Vejforlægningen ikke fundet omtalt, at Forlægningen skulde have medført Nedrivningen af andre Bygninger end denne Halvtagsbygning.

I samme Skrivelse af 1863, 13. Juni, hvori Meldahl meddelte Finansministeriet Halvtagsbygningens Nedrivelse, foreslog han imidlertid Ministeriet (men uden at bringe sit Forslag i nogen Forbindelse med Vejforlægningen) at lade en Række paa en medfølgende (og nu anden Steds paatruffen) Tegning nærmere angivne Bygningsdele nedbryde, da hele Bygningsanlægget bag den forrige Amtmandsbolig „bestaar af vanzirende Udvæxter, som ere paaklistrede det oprindelige Anlæg, og da det efter min Mening vilde være urigtigt at offre noget Beløb paa disse faldefærdige Rønners længere Vedligeholdelse“. Det drejede sig om samtlige de efter Halvtagsbygningens Nedrivelse tilbageværende Bygninger, der Vest for Amtmandsboligen var sammenbyggede med denne og i Forening med en Del af dennes Vestside omsluttede en en Gaardsplads. Om Meldahls Forslag indhentede Ministeriet Worsaaes Erklæring som Direktør for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring; og denne Worsaaes Erklæring, der er dateret 1863, 5. Juli, er formentlig det interessanteste af alle de paatrufne Aktskykker, dels fordi han uden noget Forbehold tiltræder Meldahls Anskuelse om Nedrivningens Forsvarlighed, og dels fordi han betegner de paagældende Bygninger som „nogle forfaldne Udhuusbygninger af senere Oprindelse“, medens „de oprindelige og mærkelige Bygninger, navnlig det gamle „Judicérhuus“, forlængst er omdannede og forsvundne“.

I Henhold til Meldahls af Worsaae tiltraadte Forslag nedlagde Finansministeriet Forestilling om Bygningernes Nedrivning; men Frederik VII resolverede 1863, 10. August, at Bygningerne indtil videre skulde blive staaende, formentlig fordi han gik ud fra, at Hoffet kunde faa Brug for dem, hvis han tog Ophold paa Stedet, medens der arbejdedes paa Slottet. Efter Frederik VII.s Død gentog Meldahl imidlertid sit Forslag om Nedrivningen, og en i den Anledning af Finansministeriet nedlagt ny Forestilling approberedes af Kong Christian IX ved kongelig Resolution af 1864, 14. Oktober. Der blev derefter 1865, 31. Marts, holdt Auktion over „4 Bygningsafdelinger“ til Nedbrydelse, og Nedbrydelsen har vistnok fundet Sted endnu i 1865.

Medens Worsaaes Erklæring af 1863, 5. Juli, ikke efterlader nogen Tvivl med Hensyn til hans Opfattelse af de paagældende Bygningers arkitektoniske Værdi, er de af ham givne Oplysninger til deres Historie af en beklagelig Ubestemthed. Det oplyses ikke, hvad han forstaar ved Udtrykket „forlængst“, og naar han siger, at de

oprindelige Bygninger er „omdannede“, kunde ogsaa denne Betegnelse give Anledning til Tvivl, hvis man ikke vil lægge Hovedvægten paa Tilføjelsen „og forsvundne“. J. P. Rasbech omtaler i sin „Frederiksborg Slots Beskrivelse“ (Kjøbenhavn 1832) S. 80 som endnu eksisterende „den Forbygning, som i gamle Dage udgjorde det prægtige, saakaldte Judiceerhus ligefor Porten eller Audientshuusbygningen“; men heller ikke disse Udtryk er prægede af særlig Klarhed. Beckett giver i den af ham skrevne (upaginerede) Tekst til „Frederiksborg. Udgivet af det nationalhistoriske Museum. I. Opmaalinger. Af V. Holck“ (Kjøbenhavn 1918) som Figur 4 en „Stueplan af Slotsherrens Hus med Udbygninger fra 1862“ (dog formentlig efter Halvtagsbygningens Nedrivelse) med Angivelse af, at „i den nordlige Længe var Judicererhuset“. Den nævnte Plan viser Rumfordelingen ved det anførte Tidspunkt; et ikke meget tydeligt Indtryk af Bygningens Ydre i 1837 giver en Radering af J. Roed, der er gengivet i Beckett, Frederiksborg II, Slottets Historie (Kjøbenhavn 1914) S. 239 og i Fr. Weilbach, Frederiksborg Slot (Kjøbenhavn 1923) S. 91.

L. Laursen.

Paa Grund af Uklarheden i Worsaaes Erklæring vil det næppe nogensinde kunne oplyses, om der skjulte sig noget af det gamle Judicérhus i de „forfaldne Udhusbygninger af senere Oprindelse“. Roeds Radering fra 1837 er heller ikke meget tydelig; man skimter dog tre store tilmurede Buer, som maaske kan være et Minde om Judicérhuset. Jeg tænker mig dette som en aaben Loggia, hvorfra Dommerne havde fri Udsigt over Rendebanen. Efter at Buerne er blevet tilmuret og Huset omdannet til Udhus til Amtmandsboligen, er den oprindelige Façade blevet til en Bagside, som i sin forfaldne Tilstand syntes Worsaae værdiløs.

Hvorledes det nu end forholder sig hermed, een Ting gik i hvert Tilfælde tabt, som har Betydning for den, der gerne vil kunne fremkalde Forestillingen om Frederiksborg i dets oprindelige Skikkelse. Saa længe Bygningen laa der, og Vejen ikke var brudt igennem fra Rødebro ved Nedbrydningen af den Halvtagsbygning, der lukkede til denne Side, gjorde Karruselpladsen endnu Indtryk af en Rendebane, og man forstod uden videre Betydningen af Ringrendingsporten. Nu gaar man paa en Gade, hvor Porten synes at staa som en umotiveret Hindring for Færdselen. Dette har jeg ogsaa gjort opmærksom paa i min Bog.

J. P. BJELLEKJÆR

F. 22. JANUAR 1862, D. 19. SEPTEMBER 1928

JENS PETER JENSEN BJELLEKJÆR var født i Søsum af gammel sjællandsk Bondeslægt. Efter Uddannelse paa Tune Landbrugsskole overtog han Bestyrelsen af sin Fødegaard, hvis Ejer han senere blev. Snart blev hans Arbejdskraft ogsaa taget i Brug i offentlig Virksomhed, først i Sogneraadet, senere i Amtsraadet og Landvæsenkommissionen. 1916 blev han Formand i Direktionen for Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse, og 1921 blev hans dens administrerende Direktør. Desuden var han Medlem af talrige Bestyrelser og havde faaet en lang Række Tillidshverv overdraget.

Naar Direktør Bjellekjær kunde overkomme dette store Arbejde, skyldtes det en klar Forstand i Forbindelse med stor Flid og en utrolig Arbejdskraft. Naar han gerne og villigt paatog sig de mange Hverv, hang det ogsaa sammen med hans mange og vidtspændende Interesser.

Tidlig i høj Grad historisk interesseret maatte han naturligt blive

en betydelig Støtte for det i 1906 stiftede Frederiksborg Amts historiske Samfund, i hvis Bestyrelse han indvalgtes d. 13. Februar 1907 for siden at sidde der uafbrudt til sin Død. Hans Betydning for Samfundet har været meget stor. I en lang Aarrække ledede han dets Foredragsvirksomhed, og naar afgørende Beslutninger skulde træffes, lyttede man gerne til hans Raad. Paa sin Færden rundt om i Amtet virkede han for Bevaringen af Fortidsminder; ikke faa Gravhøje har han saaledes reddet, og han var utrættelig i at indskærpe, at man ikke for Vindings Skyld maatte ødelægge historiske Værdier og Naturskønheder. Han saa tidlig den Betydning, det kunde have at faa de gamle Stednavne optegnede; selv gav han et Bidrag dertil ved en Afhandling i Aarbogen. Ogsaa paa mange andre Omraader har han udfoldet en fortjenstfuld Virksomhed til Gavn for Samfundet. Han har dertil ved enhver Lejlighed været det en god Talsmand. Samfundet vil da altid bevare ham i taknemmelig Erindring.

SAMFUNDETS VIRKSOMHED

FRA 1. OKTOBER 1928 TIL 31. MARTS 1929

ONSDAG d. 20. Febr. 1929 blev Samfundets 23. ordentlige Generalforsamling holdt i Hillerød. Dirigent var Redaktør *Bernild*, Hillerød.

Af Bestyrelsen fratraadte efter Tur Overlærer *Carl Christensen*, Frederiksværk, Borgmester *P. Christensen*, Helsingør, og Højskolelærer *A. Uhrskov*, Frederiksborg Højskole. De genvalgtes alle, og nyvalgt blev i Stedet for Direktør *Bjellekjær*, der er afgaaet ved Døden, Adjunkt *Hakon Müller*, Helsingør.

Bestyrelsen bestaar altsaa af:

Gaardejer *N. J. Andersen*, Mørdrup, Lektor *H. Boisen**), Hillerød (Formand), Overlærer *Carl Christensen*, Frederiksværk, Borgmester *P. Christensen*, Helsingør, Pastor *Villads Christensen**), Græsted, Lærer *Holm*, Svedstrup, Lærer *O. Larsen**), St. Hagelse, Adjunkt *Hakon Müller*, Helsingør, Skoleinspektør *P. Petersen*, Hillerød (Skriftudvalget), Læge *A. H. Riise*, Hillerød (Sekretær og Kasserer), Højskolelærer, Forfatter *A. Uhrskov*, Frederiksborg Højskole, og fhv. Adjunkt *Fr. Weilbach**), Snekkersten. (De med *) betegnede fratræde efter Tur til Generalforsamlingen i 1930.)

Til Revisorer valgtes Sparekassedirektør *Andersen*, Hillerød, og Lektor *Carstens*, Hillerød.

Repræsentanter (Lovenes § 7) er: Skolebestyrer *Hatt*, Frederikssund, Gaardejer *N. Jensen*, Farum, og Lærer *Sørensen*, Jægerspris.

Samfundets Aarbog for 1928 (Fr. Weilbach: Fredensborg Slot) udkom i Novbr. s. A. og udsendtes til Medlemmer og Subskribenter.

Samfundets Medlemsantal var ved Regnskabsaarets Begyndelse: Livsvarige Medlemmer 2, Medlemmer 731, Subskribenter 25. Den 1. April 1929 har Samfundet: 3 livsvarige Medlemmer, 689 Medlemmer og 25 Subskribenter.

Samfundets Medlemmer, nytilkomne og ældre, kan købe ældre Aargange af Aarbogen for 1 Kr. pr. Aarbog og en Række paa 4 Aargange til en Pris af 3 Kr. Aarbogen for 1920 er udsolgt. Prisen paa Særbøger vil blive fastsat i hvert enkelt Tilfælde. Samfundet har hidtil udgivet følgende Særbøger, som Medlemmer kan købe til de vedføjede Priser:

<i>Junge</i> : Den nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog. 1915. 279 S.	1 Kr.
<i>Uhrskov</i> : Nordsjællandsk Landsbyliv i ældre Tider paa Grundlag af fhv. Folketingsmand Lars Larsens Beretninger. 1918. 174 S., ill.	udsolgt
<i>Weilbach</i> : Frederiksborg Slot. 1923. 142 S., 68 Ill.	udsolgt*)
Hillerød By. 1925. 363 S., 55 Ill.	7 Kr.
<i>Carl Christensen</i> : Frederiksværk, 1926. 192 S., 54 Ill.	3 „
<i>Weilbach</i> : Fredensborg Slot. 1928. 136 S., 77 Ill.	3 „

De historiske Amtsforeninger er komne overens om at give hverandres Medlemmer (o: Personer, ikke Institutioner o. lign.) Adgang til for nedsat Betaling (eventuelt Fremstillingsprisen for vedkommende Skrift) at subscribere paa de Aarbøger og andre Skrifter, der udgives af de Samfund, af hvilke vedkommende ikke selv er Medlem, naar Begæring derom fremsættes gennem eget Samfunds Bestyrelse. Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, bedes henvende sig til Sekretæren.

Opmærksomheden henledes paa det af „Dansk historisk Fællesforening“ udgivne Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie, „For-

*) Bogen kan endnu faas hos Boghdlr. Tofte, Hillerød, for en Pris af 5 Kr. pr. Ekspl.

tid og Nutid“, angaaende hvis Plan henvises til vor Aarbog for 1914, S. 102 f.

Tidsskriftet udkommer med 8 Ark aarligt og koster 5 Kr. pr. Aargang; for Medlemmer af vort Samfund, der bestiller det gennem Sekretæren, dog kun Halvdelen. To Aargange udgør eet Bind. Udkommet er Bind 1—6 og af Bind 7 Hefte 1—2.

Arkivar S. Nygårds Artikel: „Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier“ (Fortid og Nutid VII, 1 ff.) kan faas i Særtryk ved Henvendelse til Adjunkt R. L. Balslev, Kong Georgsvej 22, Kbhvn. F. Prisen er 50 Øre.

Opmærksomheden henledes endvidere paa det af Nationalmuseet udgivne Aarsskrift, „Fra Nationalmuseets Arbejdsmark“, hvori der gives almenfattelige og rigt illustrerede Beretninger om nye sjældne Fund eller nye interessante Undersøgelser indenfor Museets Arbejdsomraader. Der er udkommet 2 Aarbøger. Aarbogen for 1929 indeholder: *M. Mackeprang*: Fra Nationalmuseets Barndom, *C. M. Smidt*: Ravensborg, *J. Brøndsted*: Fra vor Jernalders Kunst, *Jørgen Olrik*: Nyerhvervede Sølvsaager fra Tiden c. 1700—1775 i Dansk Folkemuseum, *J. W. S. Johnsson*: Om Sejrsskjorten, *Thomas Thomsen*: Hili Mondregeraja og dens Høvdinghus, *Poul Nørhønd*: En Bispestav af Hvalrostand fra Grønland, *J. Brøndsted*: Guldringen fra Taastrup.

Bogladepriisen er 3 Kr., men Forlaget tilbyder Bogen til Samfundets Medlemmer for 2 Kr. + Porto, naar Bestilling snarest sendes til Sekretæren.

Dansk Folkemuseum har paabegyndt *Optagelse af levende Billeder af gammeldags Skikke og Arbejdsmetoder m. m.* Det vilde da være af største Betydning for Sagen hurtigst muligt at fremskaffe en Oversigt over de Optagelsesmotiver, som endnu vil være at finde i By og paa Land.

Dansk Folkemuseum henvender sig derfor til alle, som vil støtte og fremskynde Arbejdet med Anmodning om at indsende Forslag og Meddelelser, saafremt der i en Egn er bevaret Træk af gammeldags Skikke og Arbejdsformer, som det vilde være af Betydning at fæstne i levende Billeder.

Som Motiver kan eksempelvis nævnes: de til Aarets og Livets Højtider knyttede Skikke (Nytaarsløjer, omvandrende Stjernesangere paa Helligtrekongersdag, Pinse-, Maj- og Midsommerskikke, Høstskikke), ældre Arbejdsmetoder i Mark, Skov eller ved Strand (Pløjning med gamle Plovformer, Arbejde i Savgrav eller med Raps, Hør, Tobak o. a.), Billeder af Hyrdeliv, Faareklipning eller mere indendørs Arbejde, som Slagtning, Lysestøbning, Brygning, Spindning, Kartning, Plejltærskning, Husflidsarbejder o. l., endvidere Bystævne, Sprøjteprøve, Folkedanse, Torve- og Markedsscener, Byens Trommeslager eller Udraaber o. l.

Disse Eksempler vil nemt kunne suppleres; iøvrigt vil Læsning af Folkelivsskildringer, som f. Eks. H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv, E. Tang Kristensen: Det jyske Almueliv og H. Ussing: Aarets og Livets Højtider kunne støtte Overvejelsen.

Optagelserne, der kan ske selv under ugunstige Lysforhold, finder Sted med et lille let haandterligt Kamera, der ikke kræver Stativopstilling.

Forslag, der gerne ønskes ledsaget af en nærmere Redegørelse og i hvert Fald af nøjagtig Stedsangivelse samt Oplysning om, hvilken Dag eller Tid paa Aaret Optagelsen nødvendigvis maa finde Sted, bedes sendt til Dansk Folkemuseum, Bredgade 66, København K.

Meddelelse om de Samfundet tildelte Tilskud samt Regnskabsoversigt for Tiden 1. Okt. 1928—30. Sept. 1929 vil følge med Aarbogen for næste Aar.

Sammen med denne Aarbog vil Medlemmerne modtage „Frederiksborg Amts Stednavne“, udarbejdet af Stednavneudvalget og udgivet af dette i Forbindelse med Frederiksborg Amts historiske Samfund.

INDHOLDSFORTEGNELSE

PROFESSOR, DR. PHIL. KNUD FABRICIUS, KØBENHAVN: ET STORGODS' HISTORIE (JÆGERSPRIS)	3
KONTORCHEF VICTOR THALBITZER, KØBENHAVN: HELLEBÆK I ÆLDRE TIDER	13
ADJUNKT HAKON MÜLLER, HELSINGØR: OLE LUND: NOGLE SKOLEMINDER	59
PASTOR EM. ERH. QVISTGAARD, KØBENHAVN: TO KONTRAKTER ANGAAENDE PRÆSTEENKEPEN- SION	71
FHV. ADJUNKT WEILBACH, SNEKKERSTEN: JUDICERHUSET VED FREDERIKSBORG SLOT. EN BE- RIGTIGELSE	74
J. P. BJELLEKJÆR	77
SAMFUNDETS VIRKSOMHED	79

BILLEDFORTEGNELSE

Odinshøj	15
Hellebæk Hovedgaard	19
Administratorboligen	23
Bøssemagergaden (Tallerkenrækken)	28, 29
Parti fra Dammen ved Hovedgaarden	31
Parti fra Hellebæk	33
Den gamle Hammermølle	35
Johan Frederik Classen	38
Heinrich Carl Schimmelmann	39
Charlotte Schimmelmann	46
Ernst Schimmelmann	47
Gamle Anes Hus ved Bøgholmssøen	57
Ole Lund som Over-Auditør	61
Rektor, Dr. phil. C. A. Thortsen	63
Rektor R. J. F. Henrichsen	69

DENNE AARBOG FOR 1929 ER UDGIVET PAA
FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUNDS VEGNE AF
H. BOISEN OG P. PETERSEN